

HOOFTUK II: DIE HISTORIESE KONTEKS WAARBINNE *DIE BOEREVROUVERSKYN HET*

1. Politieke agtergrond van die vroeë twintigste eeuse Afrikaner

Na die Anglo-Boereoorlog en die Vrede van Vereeniging (1902) is kroonkoloniestuur voorlopig vir die voormalige Boererepublieke ingestel en die inwoners kon nie self hul verteenwoordigers in die Wetgewende en Uitvoerende Rade aanwys nie. Lede is namens hulle benoem. Slegs Afrikaners wat bereid was om hulle aan die Britse geregtelike, ekonomiese, politieke, etiese en sosiale stelsels te onderwerp, het 'n plek in die bestuur gekry. Dit het so gebly tot met die verkiesing van 1907.²⁴ In die tydperk direk na die oorlog het die Afrikaners in Transvaal en die Oranjerivier-kolonie (Vrystaat) se aktiwiteite hoofsaaklik om hul lewensbestaan gedraai, maar vanaf ongeveer 1903 het daar 'n definitiewe verband tussen die Afrikaner se politiek en ander aspekte van sy lewe begin ontwikkel. Die verband was daarin geleë dat veral sosiale en kulturele instellings vanweë die Afrikaner se politieke bedrywighede ontstaan het. Dié instellings het as't ware uit die politieke partye, wat nou vir die eerste keer in die geskiedenis in Afrikanergelede in Transvaal en die Vrystaat wortel geskiet het, gegroei.²⁵

Lord Alfred Milner was onbewus daarvan dat sy beleid om 'n Britse Suid-Afrika te bou, die teelaarde vir Afrikanernasionalisme sou word. Generaal Jan Smuts het geskryf: "Had it not been for Milner and his extreme measures, we Afrikaners would probably all quite happily have been speaking English by now. By his opposition to our language, he helped to create it."²⁶ As deel van sy angliseringsproses het Milner 1 400 Hollandse spoorwegamptenare as ongewenste immigrante uit die land gesit en die staatsdiens, spoorweë en polisie van die voormalige Republieke met Engelstaliges

²⁴ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 101, 112.

²⁵ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 95, 100, 113.

²⁶ Aangehaal deur L. Callinicos, *A place in the city: The Rand on the eve of apartheid*, p. 114.

gevol. In 1902-3 het sowat 1 000 nuwe Britse immigrante-families die land ingekom. Dit en die meer as 63 000 Chinese arbeiders wat Milner ingevoer het om die tekort aan goedkoop arbeid in die Witwatersrandse goudmyne aan te vul, het 'n politieke herlewing by die Afrikaner veroorsaak en ingelui.²⁷

In Julie 1903 is 'n groot protesvergadering deur generaal Louis Botha op Heidelberg gehou, waar Milner se aksies en die invloed wat dit op die lone van ongeskoolde arbeiders gehad het, veroordeel is. President Paul Kruger se plegtige begrafnis in 1904 het Afrikaners verder besiel tot teenstand teen Milnerisme en aandrang op verantwoordelike bestuur. Dit is gevolg deur 'n Volkskongres op Pretoria in Maart 1905, waar die Het Volk Party, met Botha as leier, tot stand gekom het. Het Volk het dadelik verantwoordelike bestuur vir die Transvaal geëis.²⁸

Met die 1905-algemene verkiesing in Brittanje het die Liberale Party onder Henry Campbell-Bannerman aan bewind gekom. Die nuwe liberale regering het die Anglo-Boereoorlog veroordeel en 'n beleid van versoening teenoor die twee nuwe Britse kolonies in Suid-Afrika gevolg. Milner moes met die regeringwisseling in Brittanje sy amp in Suid-Afrika in 1905 neerlê. Die selfbestuur, wat in die vredesverdrag van Vereeniging in die vooruitsig gestel was, is toegestaan.²⁹

Op 6 Desember 1906 is verantwoordelike bestuur aan Transvaal verleen waardeur dit gelyke status met Natal en die Kaapkolonie verkry het. In die verkiesing van 1907 het die Het Volk Party 'n verkiesingsooreenkoms met die *National Association*

²⁷ B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, p. 34; F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 358; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 221, 222.

²⁸ B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, p. 39; R. Davenport and C. Saunders, *South Africa: A modern history*, pp. 245-246; F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 248.

²⁹ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 15-36; F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 247.

aangegaan en so in Transvaal aan bewind gekom, met Botha as Eerste Minister en Smuts as Koloniale Sekretaris.³⁰

Onder leiding van die Orangia-Unie het soortgelyke politieke ontwikkelings in die Oranjerivier-kolonie (Vrystaat) plaasgevind. Milner het plase onteien waarop hy Britse immigrante geplaas en sodoende die bevolking die harnas ingejaag het. President M.T. Steyn en generaal J.B.M. Hertzog het in 1906 die Orangia-Unie gestig wat hom vir verantwoordelike bestuur beywer het. Dit is op 5 Junie 1907 amptelik aan die Vrystaat toegestaan. Abraham Fischer was die Eerste Minister en generaal Hertzog en C.R. de Wet is in die nuwe kabinet opgeneem.³¹

Die Kaapse oorlogsrebellie het in 1908 weer die stemreg, wat hulle na die oorlog ontnem is, verkry en in die verkiesing het die Afrikanerbond, in daardie stadium onder leiding van Jan Hofmeyr, met John X. Merriman se Suid-Afrikaanse Party saamgesmelt en dr. L.S. Jameson se Progressive Party verslaan. Merriman is aangewys as Eerste Minister. Die Afrikaners was dus ses jaar na die oorlog in drie van die vier Suid-Afrikaanse kolonies weer aan bewind.³²

Die Suid-Afrikaanse politiek is vanaf 1908 tot 1910 oorheers deur vraagstukke rondom Unifikasie. Gemeenskaplike veiligheid, die beheer van ongewenste immigrasie en die versterking van imperiale bande was van die redes waarom vereniging tussen die vier Suid-Afrikaanse kolonies al in 1908 voorgestel is. In Mei 1909 is 'n Nasionale Konvensie in Durban gehou, waaruit die Unie van Suid-Afrika

³⁰ F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 247; M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuuralmanak*, p. 351.

³¹ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 227; M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuuralmanak*, p. 351.

³² F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 248.

op 31 Mei 1910, met Herbert Gladstone as Goewerneur-generaal en Louis Botha as Eerste Minister, tot stand gekom het.³³

Daar het as gevolg van Uniewording 'n herskommeling van die politieke partye plaasgevind. Die Arbeidersparty is in Januarie 1910 gestig en die Unionisteparty het in Mei 1910 tot stand gekom, toe die Engelssprekendes in Transvaal (Progressives), Vrystaat (Constitutionalists) en Kaapland (Unionists) verenig het. Die Afrikanerparty van die verskillende provinsies het saamgewerk in die eerste Volksraadsverkiesing op 15 September 1910, die verkiesing gewen en daarna saamgesmelt en die Suid-Afrikaanse Party gevorm (SAP).³⁴

Binne die Suid-Afrikaanse Party het Botha en Smuts die vereniging van Boer en Brit in een Suid-Afrikaanse nasie voorgestaan, terwyl Hertzog 'n "tweestroombeleid" vir die twee blanke groepe in Suid-Afrika in die vooruitsig gestel het. Hiervolgens moes elke groep afsonderlik langs mekaar kon ontwikkel sonder dat die een oor die ander heers. Hulle sienings oor die Unie se verhouding tot Brittanje het ook verskil. Botha was teen die gedagte van afskeiding gekant en Hertzog wou hom beywer vir die reg van volkome selfbeskikking.³⁵

Op 7 Desember 1912 het Hertzog 'n politieke vergadering by die De Wildt-stasie in Transvaal toegesprek en die verskille tussen Suid-Afrikaanse nasionalisme en Britse imperialisme, gedagterigtings wat in Botha se kabinet sigbaar was, uitgewys. Die toespraak het hewige reaksie by die Unioniste en Brits-gesindes uitgelok. Botha het bedank as Eerste Minister nadat Hertzog gevra is om uit die kabinet te bedank, maar

³³ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 102; F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, pp. 252, 266; B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, pp. 46, 47.

³⁴ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 103; B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, p. 54.

³⁵ F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, pp. 270, 273.

geweier het. Die Goewerneur-generaal het Botha gevra om weer die kabinet, wat outomaties met sy bedanking ontbind het, saam te stel. Hy het Hertzog uitgelaat.³⁶

Advokaat Tielman Roos het landswyd volksprotes teen dié weglating gereël en op 28 Desember 1912 het ongeveer 5 000 Afrikaners in 'n park in Pretoria byeen gekom. Die platvorm vir die vergadering was 'n hoop verrotte gras wat as bemesting vir die park gebruik sou word. Generaal De Wet het as spreker opgetree. Hy het gesê hy is trots om daar te wees want die geskiedenis het bewys dat geen volk verhoog sal word voordat hulle verneder is nie. "...daarom wil ek mij liever op een mesthoop onder mijn volk bevinden, dan op een schitterend platform onder vreemdelingen." Die vergadering sou later as die "Mishoop-vergadering" bekend staan. Die skare het hierna na Hertzog se woning gegaan, hom op 'n tafel gelig en toegejuig en volksliedere gesing. In 'n toespraak het Hertzog vir die eerste keer die slagspreuk "Zuid-Afrika eerste" uitgeroep. Dit was die begin van 'n politiek-kulturele Afrikanergebondenheid met die doel om op elke lewensterrein Afrikanerheil te bevorder.³⁷

Tydens 'n provinsiale vergadering van die Suid-Afrikaanse Party wat vroeg in 1914 in die Ramblersaal in Bloemfontein plaasgevind het, is Hertzog se standpunt geesdriftig deur tussen vier- en vyfhonderd aanwesiges toegejuig. By hierdie geleentheid is 'n nuwe opposisieparty in die vooruitsig gestel. Op 1 Julie 1914 het generaal Hertzog die Nasionale Party (NP) op Smithfield formeel gestig.³⁸

In Augustus 1914 het Brittanje oorlog verklaar teen Duitsland en die Unie versoek om Suidwes-Afrika te verower. Botha se besluit om aan hierdie versoek gehoor te gee, skaars twaalf jaar na die Vrede van Vereeniging, het verbittering by baie Afrikaners

³⁶ B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, p. 64.

³⁷ B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, pp. 65, 66.

³⁸ K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van 'n stad 1846-1946*, p. 233; L. Thompson, *A history of South Africa*, p. 158.

veroorzaak en gelei tot die Rebellie.³⁹ Dié ongeorganiseerde en swak bewapende opstand deur 7 123 Vrystaatse, 2 998 Transvaalse en 1 252 Noord-Kaapse Afrikaners is deur die regering onderdruk en het Afrikanernasionalisme verder gestimuleer.⁴⁰ Op 26 Augustus 1914 is 'n tak van die NP in Transvaal gestig en ook in Kaapland is 'n tak van die NP in 1915 gestig.⁴¹

Botha se oorlogsbeleid het hom die stem van baie Engelstaliges in die tweede algemene verkiesing van die Unie besorg. Hoewel die Nasionale Party nog 'n minderheidsparty in die Volksraad was, was dit teen 1915/16 reeds duidelik dat dit die steun van die meerderheid Afrikaners geniet het. Generaal Botha is in 1919 oorlede en Smuts het hom as Eerste Minister opgevolg.⁴²

Aangemoedig deur president T.W. Wilson van die V.S.A se beklemtoning van die selfbeskikkingsreg van klein nasies as beginselgrondslag vir vredesonderhandelinge na die Eerste Wêreldoorlog, het Hertzog 'n Vryheidsdeputasie na die Vryheidskonferensie in Parys in 1919 gelei. Die deputasie het die herstel van die voormalige Boererepublieke se onafhanklikheid bepleit en hoewel dit niks bereik het nie, het dit Hertzog tog aangemoedig om hom verder vir die formele erkenning van Suid-Afrika se onafhanklikheid te beywer.⁴³

In die volgende algemene verkiesing op 10 Maart 1920 het die NP die meeste setels verower, maar nie genoeg vir die vereiste meerderheid nie. Smuts het dadelik 'n nuwe verkiesing vir 8 Februarie 1921 uitgeskryf. Pogings in September 1920 om die

³⁹ F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 275; P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 15-36.

⁴⁰ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 334.

⁴¹ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kulturelmanak*, p. 249; K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van n stad 1846-1946*, p. 234.

⁴² H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 335, 345; B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, p. 106; P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 15-36.

⁴³ T.D. Moodie, *The rise of Afrikanerdom: Power, apartheid, and the Afrikaner civil religion*, p. 38.

SAP en die NP te verenig, het misluk en in November het die SAP en die Unioniste saamgesmelt. Met dié Engelse steun, is Smuts met 'n groot meerderheid tot premier herkies.⁴⁴

Na-oorlogse depressie het in 1921 'n skerp daling in die prys van steenkool en goud tot gevolg gehad en ontginningskoste is besnoei deur arbeiders se lone te verlaag. Op 10 Januarie 1922 het 22 000 blanke mynwerkers begin staak. Smuts het die staking hardhandig onderdruk, die Rand deur die leër en die lugmag laat aanval en daarin geslaag om dit op 16 Maart te beëindig. Meer as 200 stakers is dood, baie Afrikaners is tronkstraf of swaar boetes opgelê en meer as 7 000 mynwerkers is uit hulle poste ontslaan. Ses mans, wat gearresteer is, is onder agterdogwekkende omstandighede doodgeskiet. Die NP en die Arbeidersparty het simpatie met die stakers gehad en hierdie episode as propagandamiddel gebruik om die Smutsregering in onguns by die kieserspubliek te bring.⁴⁵

In 1923 het die NP en die Arbeidersparty, o.l.v. kolonel F.H.P. Creswell, 'n ooreenkoms van samewerking, genoem 'n Pakt, aangegaan. Nadat die SAP 'n nederlaag in 'n tussenverkiesing in April 1924 in Wakkerstroom gely het, het Smuts, sonder om die kabinet te raadpleeg, 'n verkiesing vir 17 Junie 1924, twee jaar voor sy regeringstyd ten einde sou loop, bepaal.⁴⁶

Die Pakt het die verkiesing met 'n meerderheid van 27 setels gewen en generaal Hertzog het die nuwe Eerste Minister geword. Onder Hertzog se regering het Afrikaans in 1924 erkenning in skole gekry en is dit verhef tot amptelike taal in 1925.

⁴⁴ F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 277.

⁴⁵ F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 277; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 285; E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 90-92; J. Krikler, *The Rand revolt: The 1922 insurrection and racial killing in South Africa*, pp. 259-272.

⁴⁶ F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 277.

Hertzog het hom ook op die Rykskonferensies van 1926 tot 1930 beywer vir die ontvoogding van Suid-Afrika. In 1927 is die Departement van Buitelandse Sake gestig en in 1929 is die eerste gesante van die Unie na die buiteland gestuur. Op 31 Mei 1928 is die Nasionale vlag vir die eerste keer naas die Union Jack gehys. Die Yster- en staalnywerheidswet is ook in 1928 aanvaar. Hierdeur het die Hertzogregering statutêr die weg gebaan vir die totstandkoming van die Suid-Afrikaanse Yster- en Staalindustriële Korporasie Beperk (Yskor) met die doel om yster en staalprodukte uit inheemse grondstowwe te vervaardig en Suid-Afrika sodoende meer selfstandig te maak en werk te skep vir die Afrikaner.⁴⁷

Voor die algemene verkiesing op 12 Junie 1929 het Smuts in 'n toespraak op Ermelo uitlatings gemaak wat die indruk gewek het dat die blanke beskawing in Suid-Afrika in gevaar verkeer. Daarna het Hertzog die 1929-verkiesing maklik gewen, ook vanweë die feit dat die jare tussen 1924 en 1929 'n tyd van groot ekonomiese voorspoed was. Die NP kon vir die eerste keer uit eie krag regeer, maar Hertzog het nietemin besluit om steeds met die Arbeiders saam te werk – iets wat baie ander Afrikanerpolitici hom verkwalik het.⁴⁸

In 1929 het 'n wêreldwye depressie egter begin en in 1932 het die grootste droogte tot nog toe Suid-Afrika geteister. 'n Hewige politieke stryd tussen Hertzog en die opposisie oor die verlating van die goudstandaard om ekonomiese verligting te bewerkstellig, het gevolg. Hertzog het eindelijk ingestem dat die regering op 27 Desember 1932 'n proklamasie uitreik waarvolgens note van die Reserwebank nie meer teen goudmunte inwisselbaar sou wees nie. Onmiddellike verligting in die

⁴⁷ B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, pp. 173, 174, 197, 201; F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, pp. 36, 280; W. Beinart, *Twentieth century South Africa*, p. 114.

⁴⁸ B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, pp. 237-239; F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 282.

buitelandse monetêre toestand het ingetree. Rentekoerse het binne twee weke begin daal en 'n toestand van oorvloedige banklikiditeit het gevolg. Geldvoorraad en kredietverlening deur banke het toegeneem.⁴⁹

Die ekonomiese depressie van 1929 tot 1932 het verreikende politieke gevolge vir Suid-Afrika gehad. Smuts het aangedring op die bedanking van die Hertzog-regering sodat 'n ware nasionale regering gevorm kan word. Hertzog was nie hiervoor te vinde nie en het ook enige koalisie-gerugte ontken. Nasionaliste was gevolglik verslae toe Hertzog op 14 Februarie 1933 plotseling sewe punte bekend gemaak het waarop hy bereid was om met Smuts 'n koalisie aan te gaan. Een van die punte het onder meer gegaan oor die handhawing van die Unie se soewerein onafhanklike status. Op 24 Februarie is in die pers aangekondig dat Hertzog en Smuts ooreengekom het om 'n koalisie-regering saam te stel.⁵⁰

Na die koalisiereregering tussen die NP en die SAP ingestel is, het die twee partye in 1934 saamgesmelt en die Verenigde Suid-Afrikaanse Nasionale Party (kortweg die Verenigde Party) gevorm. Baie NP-volgelinge wou nie met Smuts verenig nie en het Hertzog van versaking van sy beginsels beskuldig. Onder dr. D.F. Malan, wat intussen tot die politiek toegetree het, het hulle die Gesuiwerde Nasionale Party gevorm. Die Smuts-Hertzog-regering het op die golf van die nuwe ekonomiese voorspoed gery en in die 1938-verkieping het die Smelter-regering, soos dit bekend gestaan het, die meerderheid steun gekry.⁵¹

Die oorsig oor die politieke agtergrond is noodsaaklik vir die posisionering van *Die Boerevrou*. Met die bestudering van die tydskrif se inhoud asook die redaksie, beleid

⁴⁹ F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, p. 282; B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, pp. 241-249.

⁵⁰ B.J. Liebenberg en S.B. Spies (eds.), *South Africa in the 20th century*, p. 252.

⁵¹ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad II*, pp. 67, 92; F.A. van Jaarsveld, *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974: 'n Inleiding tot die Geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, pp. 285, 286.

en medewerkers behoort dit duidelik te word aan watter kant van die politieke spektrum die tydskrif en haar lesers hulle bevind het.

Figuur 1: Jan Christiaan Smuts (1870 – 1950)

Uit: http://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Smuts

Figuur 2: James Barry Munnik Hertzog (1866-1942)

Uit: <http://connect.in.com/j-b-m-hertzog/images>

2. Ekonomiese en maatskaplike toestande

Teen die agtergrond van die genoemde politieke gebeure het die Afrikaner in groot getalle gedurende die laaste kwart van die 19de eeu en die eerste helfte van die twintigste eeu verstedelik. Teen 1936 het sowat 50% van alle Afrikaners in stede of dorpe gewoon. Verskeie redes kan vir die verstedeliking aangevoer word, soos grondskaarste en plattelandse verarming weens oorloë, droogtes, depressietoestande en die Rebelle. Die minerale ontdekkings en werksmoontlikhede vir Afrikaners in die stede en dorpe, veral na 1907 met die instelling van onafhanklike bestuur, het mense ook na die stede gelok. Verengelsingpogings na die Anglo-Boereoorlog het verder daartoe bygedra dat die Afrikaner verstedelik het. In 'n hoofberig het *The Star* die situasie soos volg beskryf: "But if the Transvaal is to become English, it will not be sufficient to have a vast English population concentrated in Johannesburg. The existing cleavage between English town and Dutch country must disappear, and to this end the Dutch must be encouraged in every way to settle and seek employment in the towns, and especially in Johannesburg, where the field of employment is

greatest and at the same time an English rural population, which is now practically non-existent, must be created." Rand Mines het geld vir landbou-ontwikkeling beskikbaar gestel om Engelsprekendes op die platteland te vestig en plase is tydens die Kroonkoloniestuur aan Britse oud-soldate toegeken.⁵²

Hoewel die twintigste eeuse Afrikaners afstammeling was van voorouers met 'n stedelike tradisie, het sekere faktore sedert die vestigingsjare aan Kaap veroorsaak dat hulle heeltemal onvoorbereid was vir die stedelike lewe en 'n moderne kapitalistiese mynbou-ekonomie. Die handelsbeleid van die VOC het verhoed dat die boere kontak met die stedelike samelewing behou het. Die Afrikanerboer het nie die geleentheid gehad om homself as geskoolde arbeider te bekwaam nie en die feit dat hy nie sy produkte teen 'n wins van die hand kon sit nie, het daartoe bygedra dat produksie tot die voorsiening in eie behoeftes beperk is en dat al hoe meer boere na veeboerdery oorgeskakel het. Die groter fisiese mobiliteit van die veeboer het hom ver weg van die beskawingsentrum laat beweeg en daar was reeds vae tekens van die latere Armblanke-vraagstuk in die ekonomiese bestaanswyse van die vroeë veeboer te bespeur.⁵³

Die agrariese leefwyse het nie veel geleentheid vir sosiale of ekonomiese beweging gebied nie en gevolglik het daar ook nie 'n klassestelsel onder die Afrikaners ontwikkel nie. Toe die geleentheid om sosiale en ekonomiese mobiliteit hom wel voorgedaan het met die ontdekking van diamante, het die meeste blanke Boere hulle betreklik weinig daaraan gesteur ten spyte daarvan dat hulle in die gunstige posisie was om rykdom te bekom. Die rede vir hierdie traagheid om die ekonomiese leer te betree, is daarin geleë dat die ontginning en verkoop van diamante en goud,

⁵² E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 30-33, 84; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 274; aangehaal in E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 37.

⁵³ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 1.

finansiële ondernemingsgees en sakevernuf buite die ervaringsveld en lewensbeskouing van die Afrikaner geleë was.⁵⁴

Verder is handarbeid in Suid-Afrika tradisioneel deur anderskleuriges verrig. Dit het daartoe gelei dat daar 'n arbeidskuheid teenoor handarbeid by die meeste Afrikaners ontstaan het. Dit sou later een van die Afrikaner se grootste struikelblokke wees by sy toetrede tot die beroepslewe in die stad.⁵⁵ Luli Callinicos skryf: "The unskilled whites who came to town found it more difficult to get jobs as labourers. Labouring jobs in the mines were closed to them, because the mine owners had worked out a system of cheap black labour based on the contract, the compound and the pass system ... Nor were they able to find work as semi-skilled workers, because the craft unions of the (mainly) British workers kept them out. As opportunities for self-employment declined, unskilled whites were trapped by the racism that had been developing in South Africa since early colonial times - fresh from the land, they lacked industrial skills, but because they were white, they could not be employed as ordinary labourers. The result was large-scale unemployment of whites, and poverty."⁵⁶

Dit is 'n natuurlike verskynsel in enige samelewing dat sommige van sy lede arm is, maar die Armblanke-vraagstuk kan egter as 'n spesiale verskynsel bestempel word. 'n Buitengewone groot groep mense van uitsluitlik dieselfde etniese oorsprong, in hierdie geval Afrikaners, was werkloos en het begin veragterlik. Na skatting was daar in 1930 ongeveer 300 000 armblanke Afrikaners in die Unie. Die Nederduits Gereformeerde Kerk het in 1916 al 'n kongres op Cradock belê waar aandag gegee is aan die vraagstuk van die armblankes. Dieselfde vraagstuk is deur konferensies te Stellenbosch (1922), Bloemfontein (1923) en op 15 en 16 Julie 1930 te Pretoria bespreek. Die belangrikste wetenskaplike ondersoek wat in 1932 op die publikasie van die Carnegie-verslag onder die titel *Die Armblankevraagstuk in Suid-Afrika* en 'n

⁵⁴ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 2.

⁵⁵ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 2.

⁵⁶ L. Callinicos, *A place in the city: The Rand on the eve of apartheid*, p. 44.

daaropvolgende Volkskongres in Kimberley in 1934 uitgeloopt het, het ook uit die inisiatief van die kerk voortgevloei.⁵⁷

Die kongres van 1916 het 'n oplossing vir die probleem in die kreet "Terug na die platteland" gesien, terwyl die Carnegie-verslag die trek na die stede as onvermydelik beskou het - 'n natuurlike verskynsel wat feitlik in alle lande op die industriële rewolusie gevolg het. Volgens die Carnegie-kommisie het die redding gelê in onderwys, die verwerwing van industriële vaardighede en die skep van werksgeleenthede in die dorpe en stede.⁵⁸

Die betekenis van die verstedeliking was nie alleen die grootskaalse verskuiwing van die Afrikaners vanaf die platteland na die stede nie, maar die verandering in leefwyse, opvattinge en ingesteldhede wat in die stedelike omgewing by die Afrikaner ingetree het. Verskille tussen die lewe op die platteland en die stadslewe sluit onder meer 'n verskil in die lewenstempo, die enkel- of veelvoudige aard van die gemeenskap en beperkings, al dan nie, op vryheid en selfstandigheid in. In die stad het dit die Afrikaners ontbreek aan gemeenskapsorg waaraan hulle op die platteland gewoond was. Gevolglik het daar baie maatskaplike probleme in die stede ontstaan waarmee die Afrikaner in sy aanpassing tot die nuwe milieu te kampe gehad het. Van die ergste krotbuurte in die wêreld was in Johannesburg, sommige met geen sanitêre geriewe nie.⁵⁹

Dit was vir die klein lagie middelstand-Afrikaners 'n pynlike verleentheid om mense met dieselfde agtergrond as hulle in so 'n toestand van verval te sien. Op 5 Desember 1917 het 'n groepie van sewe mans die Afrikaner se daadwerklike toetrede tot die

⁵⁷ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad II*, pp. 1, 14-16; P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 130-133.

⁵⁸ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad II*, p. 2; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 298.

⁵⁹ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad II*, pp. 1, 4, 12; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 275.

ekonomiese stryd in Suid-Afrika in die Royal Hotel in Kaapstad beplan deur die Suid-Afrikaanse Nasionale Trust- en Assuransiematskappij Beperk (Santam) te stig. In 1918 is ook Sanlam (die Suid-Afrikaanse Nasionale Lewens-Assuransie-Matskappij) gestig. Enkele ander inisiatiewe wat van individue uitgegaan het, was ondernemings soos die Afrikaanse Verbond, 'n voorsorgfonds wat in 1918 in Bloemfontein gestig is en in Januarie 1922 die Afrikaanse Verbond Begrafnis-onderneming Beperk (AVBOB) geword het. In Mei 1917 is die Saamwerk-Unie van Natalse verenigings o.l.v. dr. E.G. Jansen in Pietermaritzburg gestig om Afrikaners in Natal te verenig en tot optrede aan te spoor. Tussen 1914 en 1922 is 26 Afrikaanse trustmatskappye en eksekuteurskamers in die Kaapprovinsie alleen gestig. Die belangrikste bydrae van sulke Afrikaner-nasionale bewegings om die armes op te hef, was deur hulle ten volle in die Afrikanergemeenskap in te lyf.⁶⁰ Die kerk en die staat, veral die Hertzog-regering na 1924, het ook die stedelike aanpassing vir Afrikaners makliker gemaak en ongeskoolde en halfgeskoolde blankes teen mededinging deur swart werkers beskerm.⁶¹

Die ekonomiese en maatskaplike gesteldheid van die vroeë twintigste eeuse Afrikaner word ook duidelik in die teks van *Die Boerevrou* weerspieël. Dit is duidelik dat hoewel die meerderheid lesers van die tydskrif nie armblankes was nie, hulle deeglik bewus was van hul mede-Afrikaners se droewige lot. Pogings tot opheffing en verligting van nood, asook besprekings van die aangeleentheid, word baie gereeld in die bladsye van die tydskrif aangetref.

⁶⁰ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, pp. 31, 41, 155; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 324, 305.

⁶¹ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 275; J. Bottomley, *Public policy and white rural poverty in South Africa, 1881-1924*, D.Phil. thesis, Queen's University, 1990, pp. ii, 375-376.

Figuur 3: 'n Plattelandse familie trek na die stad. Baie Afrikaners het eiendom gedurende Anglo-Boereoorlog en die daaropvolgende depressie verloor. Die droogte en veesiektes van 1913-1916 het verder 'n einde aan die bestaanswyse van baie kleinboere en bywoners gemaak. Baie mense moes noodgedwonge werk in die stede of op die diamantvelde gaan soek.

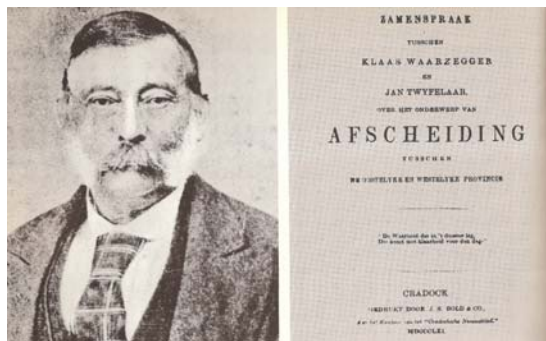
Uit: L. Callinicos, *Working life: Factories, townships and popular culture on the Rand* (Braamfontein, 1987), p. 69.

3. Die stryd vir Afrikaans

Taalwetenskaplikes is dit eens dat Afrikaans 'n spontane voortsetting, onder bepaalde omstandighede, van 17de eeuse Nederlands en Vlaams is. Teen die 1820's (volgens sommige bronne selfs vroeër) het die koloniste in Suid-Afrika 'n taal gepraat wat heeltemal onderskeibaar van Nederlands was, genoem Kaapse Hollands. In 1830 het 'n paar stukkie in dié taal in die Hollandse koerant, *De Zuid-Afrikaan*, verskyn. Dit is ook in gedrukte vorm gebruik in gebedeboeke wat in die 1840's vir die Moslem-gemeenskap in Kaapstad opgestel is en in 1861 is die eerste volledige boek in Afrikaans gedruk. Dit was *Zamenspraak tussen Klaas Waarzegger en Jan Twyfelaar over het afscheiding tusschen het Oostelyke en Westelyk Provincie*. Die skrywer was Louis Henri Meurant (1811 -1893) wat besef het dat die Oos-Kaapse boere hierdie taal beter as Nederlands verstaan het.⁶²

Figuur 4: L.H. Meurant en sy Samespraak

Uit: A.P. Grové en P.J. Nienaber, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld*, p. 14.

⁶² B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 22; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 176; J.H.H. de Waal, *Versamelde werke I*, p. 2.

Engelsprekendes het Kaapse Hollands egter as onwaardig vir openbare gebruik beskou en vir die statusbewuste koloniale Afrikaners was die taal 'n verleentheid: 'n verarmde dialek, 'n ontaarde vorm van Hollands, 'n onverstaanbare Kreoolse taal of 'n "Hotnotstaal" sonder enige toekoms.⁶³

Tog is die taal, wat later Afrikaans sou heet, in hierdie tyd toenemend as skryftaal gebruik, veral in geestige gediggies, wat in koerante verskyn het. Die evangeliese oplewing in die Kaapse kerk in die 1860's het 'n bydrae tot die toenemende gebruik van Afrikaans gelewer. In die Boland het individue soos Arnoldus Pannevis en C.P. Hoogenhout die beskikbaarstelling van die Bybel in 'n taal wat eenvoudiger is as Hollands, om die siele van die armer deel van die bevolking te bereik, bepleit. Hulle het daarop gewys dat die meeste boere se kinders baie min verstaan van wat hulle in die skool in Engels of by die kerk in Nederlands leer.⁶⁴

Op 14 Augustus 1875 is daar in die Paarl 'n vergadering gehou om die kwessie van 'n Bybelvertaling te bespreek. Daar is besluit dat die tyd nog nie ryp is vir 'n vertaling in Afrikaans nie, maar die agt aanwesiges - C.P. Hoogenhout, D.F. du Toit (Oom Lokomotief), S.J. du Toit, A. Ahrbech, S.G. du Toit, G. Malherbe, P.J. Malherbe en nog 'n D.F. du Toit (Dokter) - het oorgegaan tot die stigting van die Genootskap van Regte Afrikaners (GRA). Die GRA, onder leiding van ds. S.J. du Toit, se doel was om die Hollands- en Afrikaanssprekende blankes te oorreed dat Afrikaans 'n belangrike rol in hul nasionale bewussyn kan speel en om hulself te beskou as 'n besondere gemeenskap met die naam Afrikaners. Om sy boodskap te verkondig, het die GRA sy eie koerant, *Die Afrikaanse Patriot*, met D.F. du Toit as redakteur en *Ons Klyntji*, 'n tydskrif om letterkunde te bevorder, uitgegee. L.g. het tot in 1906 verskyn.⁶⁵

⁶³ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 176.

⁶⁴ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 168, 169, 177.

⁶⁵ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 178, 179; M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, pp. 237, 239.

Dié eerste Afrikaanse Taalbeweging het heelwat verrig. Dit het byvoorbeeld 93 650 eksemplare van Hollandse en 88 000 van Afrikaanse boeke gedruk. Maar teen 1900 was dit vir alle praktiese doeleindes dood. S.J. du Toit se liberale teologiese neigings, sy finansiële probleme, die toenadering wat hy by Cecil J. Rhodes gesoek het en sy latere oortuiging dat Engels as taal vir openbare gebruik eerder deur Hollands as Afrikaans vervang moes word, het hom vervreem van sy mede-stryders en ondersteuners.⁶⁶

Met die vooruitgang wat Afrikaans gemaak het, het die voorstanders van die gebruik van Nederlands, hulself tot 'n front saamgesnoer en op 31 Oktober 1890 'n taalkongres in Kaapstad gehou. Die Zuid-Afrikaansche Taalbond, met die doel om kennis van Nederlands te bevorder, maar ook 'n nasionale gevoel te kweek, is gestig en jaarlikse Taalbondeksamens is ingestel. Die Taalbond het die gebruik van 'n vereenvoudigde Nederlands as volkstaal voorgestaan en in 1897 'n kongres gehou waar sekere vereenvoudigingsvoorstelle aanvaar is.⁶⁷

Gedurende die Anglo-Boereoorlog het die nasionaalgesinde Kapenaar, adv. J.H.H. de Waal, homself onder die skuilnaam Leentji in die vorm van Afrikaanse politieke rympies en bydraes ten gunste van die Republieke se saak in die koerant, *Ons Land*, uitgedruk. Milner het van die gediggies in die hande gekry, in Engels laat vertaal en na sir Joseph Chamberlain in Londen gestuur. In 1901 is die redakteur van *Ons Land* in hegtenis geneem en die verspreiding van die blad in distrikte, wat onder krygswet was, verbied. En so was die taalstryd, soos De Waal dit self bestempel het, "buiten sprake." Vir amper 'n jaar na die vredesluiting mag die Hollandse koerant, *De Volksstem*, ook nie weer in Transvaal verskyn het nie. Die Afrikaner was nou vir eers

⁶⁶ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 184; B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 41.

⁶⁷ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 315; B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 291.

in 'n stryd om oorlewing gewikkel terwyl die Engelse regering die bevolking probeer verengels het.⁶⁸

In April 1903 het die maandblad, *De Goede Hoop*, onder redaksie van De Waal in Kaapstad verskyn om leesstof vir Afrikaner jongmense te bied. “De taal ervan zal zijn eenvoudig, voor den Afrikaander gemakkelijk verstaanbaar Hollandsch. Gedichten en verhalen in Afrikaansch gesteld zullen echter niet uitgesloten worden.” Dit is gunstig ontvang, selfs in die Transvaal en die Vrystaat. De Waal het dan ook gereeld bydraes vir die blad in Afrikaans ontvang en geplaas.⁶⁹

Op 6 Maart 1905 het J.H. Hofmeyr (Onze Jan) sy bekende Is 't ons ernst?-toespraak in Stellenbosch voor die studentevereniging gelewer. Hy het vereenvoudigde Nederlands as skryf- en moedertaal van die Afrikaner in plaas van Engels voorgestaan. Onbewustelik het hy aanleiding gegee tot 'n hernude bewussyn dat die stryd om Afrikaans as volkstaal voortgesit moet word. 'n Tweede Afrikaanse Taalbeweging was nou in volle swang. De Waal, Gustav Preller en ds. Willem Postma kan beskou word as die leiers van die beweging.⁷⁰

Postma (dr. O'Kulis) het in die Vrystaat die leiding geneem en in 1905 sy manifest oor die Afrikaanse taal in *De Vriend* gepubliseer waarin hy 'n pleidooi gelewer het vir die regte van Afrikaners. In Transvaal het Preller die bal aan die rol gesit deur 'n reeks artikels in 1905 in *De Volkstem* te skryf na aanleiding van Onze Jan se toespraak op Stellenbosch. Sy antwoord op die toespraak was “Laat 't ons toch ernst wesen!” Hy het grondige argumente aangevoer waarom Afrikaans, en nie Nederlands nie, die grootste en beste kans op voortbestaan in Suid-Afrika het. Die gedig *Winternag*, wat Eugène Nielen Marais in 1904 geskryf het, is in 1905 in *De Volkstem* gepubliseer. Dié

⁶⁸ J.H.H. de Waal, *Versamelde werke I*, pp. 88, 89, 93, 103.

⁶⁹ J.H.H. de Waal, *Versamelde werke I*, pp. 134, 136.

⁷⁰ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 76; B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 45.

gedig het die beeldende seggingskrag en skeppende vermoë van Afrikaans duidelik getoon en is veral deur Preller gebruik om te antwoord op beskuldigings dat Afrikaans nie geskik is vir letterkunde nie.⁷¹

Daar was 'n behoefte in Transvaal om kragte op taalgebied saam te snoer sodat beter propaganda vir Afrikaans gemaak kon word. Dit het uitgeloop op die stigting van die Afrikaanse Taalgenootskap (ATG) in Desember 1905 in Pretoria. Die ATG se doel was om Afrikaners te oortuig dat Afrikaans hulle taal is, dat dit as spreek- en skryftaal gebruik behoort te word, om die Afrikaanse taal in 'n suiwer vorm te ontwikkel en om 'n suiwer Afrikaanse nasionaliteitsgevoel aan te kweek. Die ATG het later ook die publikasie van *Die Brandwag* (1910-1922), 'n tydskrif wat 'n kragtige middel in die taalstryd was, uitgegee.⁷²

'n Jaar later, in November 1906, het die Kaaplanders o.l.v. De Waal, D.F. Malan en D.F. Malherbe die Afrikaanse Taalvereniging met verskeie takke gestig. Hierdie vereniging het hom nie slegs beywer om waardering vir Afrikaans by die volk op te wek nie, maar ook vir die wetsbepaling dat niemand in die staatsdiens opgeneem mag word, tensy hy oor 'n redelike kennis van Hollands beskik nie. Dié vereniging se lede het baie in Afrikaans geskryf en in *De Goede Hoop* en *Ons Landstem* gepubliseer. In 1914 het die Vereniging ook 'n mondstuk begin uitgee, *Ons Moedertaal*, wat gebruik is om die Afrikaanse taal en kultuur te bevorder. Dit het in 1916 met die pasgestigte tydskrif, *Die Huisgenoot*, saamgesmelt. *Die Huisgenoot* was nou die nuwe amptelike orgaan van die Afrikaanse Taalvereniging. Die Afrikaanse Taalvereniging het elke jaar 'n kongres gehou en by die 1908-kongres het D.F. Malan,

⁷¹ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 318; B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, pp. 44, 45.

⁷² B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 45.

as voorsitter, sy beroemde lesing oor Afrikaans gehou en verklaar: "Het is ons Ernst!" Hy het ook samewerking tussen die ATV en die Taalbond bepleit.⁷³

Teen hierdie tyd is daar al hoe meer in Afrikaans geskryf en gepubliseer. *De sewe duiwels en wat hulle gedoen het*, deur Jan Lion Cachet, het byvoorbeeld in 1907 verskyn. Volgens Elize Botha is dit tot in die 1980's nog as 'n standaardwerk vir Afrikaanse prosa beskou.⁷⁴ Met die stigting van Onze Taal in 1908 het die Vrystaatse taalbeweging verder koers gekry. Hierdie vereniging het ook versoening tussen die voorstanders van Nederlands en die voorstanders van Afrikaans voorgestaan.⁷⁵

Die voorstanders van vereenvoudigde Hollands het aanvanklik gevoel dat die bevordering van Afrikaans die stryd teen die oorheersing van Engels sou verswak. In 1907 het mev. M. Schonken, skoonsuster van generaal Smuts en sekretaresse van die Afrikaanse Christelike Vrouevereniging (ACVV), aan die ou Stellenbosse professor N. Mansvelt in Amsterdam oor die taalstryd gerapporteer. Sy vertel dat sy aan De Waal geskryf het "dat het my speet dat zy de Afrik[aans] nu weer op het toneel gaat brengen daar de taal Vereenvoudigd nog niet heelmaal gevestigd is, het brengt niets dan verbrokkeling, wy moeten lievers trachten al onse krachten te konsentreren en met al onse krachten samen te werken om Holl. eerst gelyke regten te laten krygen. Afrikaans mag goed zyn voor diegene die niet de voorregt van te kunnen leren hebben maar wanneer wy onse kinderen geleerd willen hebben dan willen wy toch niet dat zy Afr. schryven." Gaandeweg het hierdie voorstanders van Nederlands egter begin aanvaar dat hulle 'n verlore stryd voer.⁷⁶

⁷³ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, pp. 207, 318, ; *De Huisgenoot*, Mei 1916, voorblad; B. Kok (red.), *Afrikaans ons pèrel van groot waarde*, p. 45.

⁷⁴ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 303-323.

⁷⁵ B. Kok (red.), *Afrikaans ons pèrel van groot waarde*, pp. 45, 47.

⁷⁶ Aangehaal deur C.F.J. Muller, *Sonop in die Suide: Geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915-1948*, p. 45; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 319.

Op 'n Afrikaanse Taalkongres in Desember 1908 in Kaapstad is die daarstelling van 'n sentrale organisasie, wat samewerking tussen die strydende taalpartye vir Afrikaans en Hollands kan bewerkstellig, bepleit. Op 2 Julie 1909 het albei groepe deelgeneem aan die stigting van die Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst, wat Hollands én Afrikaans wou bevorder. Die naam van die organisasie sou later verander na die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns. Die stigterslede was twaalf verteenwoordigers van die Kaapkolonie, nege van Transvaal, sewe van die Vrystaat en twee van Natal. Die doelstellings van die Akademie was "De handhaving en bevordering van de Hollandse Taal en Letteren en van de Zuid-Afrikaanse Geschiedenis, Oudheidskunde en Kunst. Onder 't woord, 'Hollands' word verstaan de beide taalvormen gebruikelik in Zuid-Afrika."⁷⁷

Die grootste betekenis van die totstandkoming van die Akademie is daarin geleë dat die voorstanders van Nederlands die werksaamhede van die voorstanders van Afrikaans erken het as in belang van die Hollandse taal in Suid-Afrika. In 1915 het die Akademie die eerste Afrikaanse Spelreëls aangeneem en in 1917 dit as die Afrikaanse *Woordelijs en Spelreëls* gedruk en uitgegee.⁷⁸

In 1908 het Hertzog, in daardie stadium minister van onderwys in die Vrystaat, daarin geslaag om 'n nuwe onderwyswet te laat aanneem in die Vrystaatse Wetgewende Vergadering. Volgens dié wet is dubbelmediumonderwys verpligtend gemaak en hoër besoldiging aan volkome tweetalige onderwysers vasgestel. Verset het onder Engelse ouers en onderwysers uitgebreek. 'n Inspekteur van Onderwys het 'n lastersaak teen Hertzog aanhangig gemaak op grond van iets wat hy oor die aangeleentheid gesê het. Hertzog het die hofsaak verloor en moes £25 skadevergoeding betaal. Openbare gevoel ten gunste van Hertzog het daartoe gelei dat die publiek £1 200 ingesamel het om sy hofonkoste te dek. Die verskil is aan die Akademie geskenk om die beste

⁷⁷ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 194.

⁷⁸ B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, pp. 47, 293.

letterkundige werk in Afrikaans mee te bekroon. Die Hertzog-prys, soos dit vandag nog bekend staan, is die eerste maal in 1915 aan die digter Totius vir sy bundel *Trekkersweë*, toegeken.⁷⁹

Die gees van samewerking wat die Akademiestigting tot gevolg gehad het, het hom ook onder studente geopenbaar. In 1912 is die Studenten-Werda-Komitee gestig om studente in Kaapland te verteenwoordig en “... om te waken over de taalbelangen van Jong Zuid-Afrika.” In 1916 het die komitee ‘n Helledag in Kaapstad gehou met ‘n optog en toesprake. *Die Burger* het op 27 Maart 1916 berig dat studente in hulle duisendtalle daaraan deelgeneem het. In die ander provinsies is daar ook studenteverenigings gestig, soos die Afrikaanse Studente-Taalvereniging in 1911 in Bloemfontein. Dit het gelei tot die stigting van ‘n algemene vereniging vir studente oor die hele land, die Afrikaanse Studentebond, in 1916 in Pretoria.⁸⁰

Hoewel etlike jare na die ander provinsies, het Afrikaners in Natal ook hulle deel bygedra tot die taal- en kulturele handhawingstryd. Die leiers in Natal was professor G. Besselaar, advokaat en mevrou E.G. Jansen en dominee G.M. Pellissier. In 1913 het hulle die Organisasie van Hollandse (later Afrikaanse) Taalvrienden gestig en op inisiatief van Jansen in 1917 Die Saamwerk-Unie van Natalse vereniginge in Pietermaritzburg. Met die eerste vergadering van Die Saamwerk-Unie is dit aan mevrou Jansen opgedra om ‘n skema vir eksamens in Afrikaans op te stel. Dit was die eerste eksamens in Afrikaans in Suid-Afrika en het ‘n belangrike rol gespeel in die bevordering van die taal. In die eerste jaar al het 406 kandidate die eksamen afgelê.⁸¹

⁷⁹ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 158.

⁸⁰ K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van n stad 1846-1946*, p. 233; B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 47.

⁸¹ B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 47.

Ander ontwikkelinge op taalgebied in hierdie jare was:

- In 1914 het Afrikaans sy plek in die Kaaplandse skole verower en Transvaal en die Vrystaat sou spoedig volg.⁸²
- Die Vrystaatse Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk het in 1916 die leiding geneem met die erkenning van Afrikaans as amptelike taal van die Kerk. Die ander sinodes en Hollandse kerke het baie gou gevolg.⁸³
- In 1917 het die nuwe Nederlandstalige koerant in Bloemfontein sy naam van *Het Volksblad* na *Die Volksblad* verander.⁸⁴
- Daar is ook begin om Afrikaans aan die universiteite te erken. In 1918 is D.F. Malherbe aan die Grey-Universiteitskollege benoem as die eerste professor in Afrikaans.⁸⁵

Afrikaans, wat direk na die Anglo-Boereoorlog verag is, het dus binne twintig jaar Nederlands verdring en vir hom 'n staanplek in Suid-Afrika verower. Dit is al as een van die “wonders” van die taal bestempel.⁸⁶ Volgens sommige navorsers het die Tweede Taalbeweging egter uit predikante en onderwysers bestaan wat na die oorlog hulself op die rand van die samelewing bevind het en deur hul skryfwerk ondersteuners wou vind om weer die Afrikaanse kerke en skole te vul. Genoemde navorsers beskou die opkoms van Afrikaans as skryftaal nie, soos vroeër algemeen aanvaar is, as 'n weerspieëling van 'n nasionale gevoel wat in daardie stadium reeds onder Afrikaners vaardig geraak het nie, maar as die middel waardeur Afrikanernasionalisme geskep en versprei is.⁸⁷

⁸² B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 52.

⁸³ B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 52.

⁸⁴ K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van n stad 1846-1946*, p. 234.

⁸⁵ B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 52.

⁸⁶ B. Kok (red.), *Afrikaans ons pêrel van groot waarde*, p. 52.

⁸⁷ S. Marks (ed.), *The politics of race, class and nationalism in South Africa*, pp. 103,109.

In hierdie geesteklimaat en met die taalstryd as agtergrond, het *Die Boerevrou* in Afrikaans verskyn. Die redaksie en die lesers van die tydskrif het definitief standpunt ingeneem ten gunste van Afrikaans.

4. Afrikaanse skole en moedertaalonderrig

Die stryd om die erkenning van Afrikaans en die opheffing van die Afrikaner was van vroeg af reeds nou verweef met 'n stryd vir moedertaalonderrig vir die Afrikaanse kind. Reeds vroeg in die 19de eeu het lord Charles Somerset se pogings om 'n verengelsingbeleid deur middel van die Kaapse Kerk deur te voer, hom die argwaan van verskeie predikante op die hals gehaal en veroorsaak dat die kerk soos 'n bolwerk teen die verengelsing van Afrikanerkinders opgestaan het.⁸⁸

Gedurende die Anglo-Boereoorlog is onderwys in die twee Republieke heeltemal ontwig en byna al die skole het gesluit. Die meeste Afrikaanse kinders was in konsentrasiekampe en die eerste skole onder die nuwe Britse Administrasie het in hierdie kampe hulle oorsprong gehad. Alle onderrig het in Engels geskied, behalwe godsdiensonderrig, wat in Hollands aangebied kon word. Na die oorlog het die nuwe onderwysdepartemente geen erkenning aan huistaal as onderrigmedium gegee nie en ook nie die seggenskap van die ouers oor die opvoeding van hulle kinders of die aanstelling van onderwysers in aanmerking geneem nie. Baie Afrikaners kon hulle nie met hierdie onderwysbeleid vereenselwig nie. Hulle het gestreef na 'n onderwysstelsel wat hulle tradisies, taal, godsdien en kultuur sou uitbou.⁸⁹

Vroeg in 1903 is 'n kommissie van Christelik-Nasionale Onderwys in Transvaal in die lewe geroep. Die Het Volk-Party het sy steun aan die beweging gegee en die Sinode van die Ned. Herv. of Geref. Kerk en die Algemene Sinode van die Gereformeerde Kerk het gemeentes in Transvaal en die Vrystaat aangeraai om waar moontlik, vrye

⁸⁸ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 199-200.

⁸⁹ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 131.

skole op te rig. Met hulp uit Nederland het daar 'n groot aantal CNO-skole in die gewese Republieke tot stand gekom. In Johannesburg alleen is elf sulke skole deur gemeentes gestig en onderhou. So is ook die Oranje-Meisieskool in Bloemfontein deur die toedoen van president Steyn gestig. Dié nuwe Christelike skool vir meisies, wat in 1907 in die ongebruikte St. Andrews-gebou geopen het, is die Oranje-skool genoem uit dankbaarheid vir hulp wat tydens die oorlog van die Nederlandse koningshuis ontvang is. Koningin Wilhelmina het selfs 'n eetservies van geëltroplateerde nikkel-silwer aan die skool geskenk.⁹⁰

Die finansiële las en die feit dat die Het Volk-Party na die toekenning van Verantwoordelike Bestuur nie meer die beweging gesteun het nie, het daartoe gelei dat die meeste CNO-skole na 1907 aan die regering oorgedra is. Die Rissikordonansie het wel in 1911 moedertaal-onderwys tot in st. IV verpligtend gemaak, maar Afrikaans was nog in sy kinderskoene en die gebrek aan eenvormige spelling en 'n tekort aan Afrikaanse skoolhandboeke was ernstige struikelblokke. Tog het die opkoms van die taal en die opgang wat Afrikaners mettertyd in die beroepswêreld gemaak het, asook die nasionale bewuswording van die Afrikaner, daartoe bygedra dat meer Afrikaansmediumskole 'n werklikheid geword het.⁹¹

In hierdie geestesklimaat het *Die Boerevrou* as Afrikaanse maandblad ontstaan en gedy. Toe hierdie eerste vrouetydskrif in Afrikaans verskyn het, het sy duidelik standpunt ingeneem ten gunste van Afrikaans en is sy daarin baie definitief en konkreet deur haar lesers gesteun.

⁹⁰K. Schoeman, *In liefde en trou: die lewe van president Steyn en mevrou Tibbie Steyn met 'n keuse uit hulle korrespondensie*, p. 121; E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 131; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 224; K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van 'n stad 1846-1946*, p. 212.

⁹¹ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 131,136.

5. Die kultuurlewe van die Afrikaner

Die eerste georganiseerde Afrikaanse kultuurorganisaie het ontwikkel uit die Christelike Jongelings Vereniging wat in 1888 in Johannesburg gestig is. Die doel van die vereniging was om jongmense van alle kerkgenootskappe saam te snoer in godsdienstige vergaderings, Bybelklasse en voorlesings. Mettertyd is so baie Engelssprekendes egter tot die bestuur van die vereniging verkies dat dit teen 1898 'n uitsluitlik Engelse vereniging was, bekend as die Rand YMCA. In reaksie hierop is die Johannesburgse Christelike Jongelings Vereeniging in 1898 gestig, met die voorvereiste dat slegs Hollands-Afrikaanssprekendes as lede toegelaat sou word.⁹²

Aan die begin van die twintigste eeu was dit kenmerkend dat die meerderheid sosiale aktiwiteite van die Afrikaner ontstaan het uit verset teen die minagting en geringskatting van die Afrikaanse taal en kultuur. In die stede moes die Afrikaner nie net sy kultuurbesit en sosiale aktiwiteite by 'n stedelike omgewing aanpas nie, hy moes dit ook teenoor die vreemde Engelse kultuur handhaaf. Na die Anglo-Boereoorlog het die Afrikaner se kultuurlewe die instinktiewe neiging van die verwonde "om hom af te sonder en in stilte te ly" getoon. Een van die weinig Afrikaanse sosiale- of kultuurbedrywighede, wat in die tydperk voor 1910 plaasgevind het, was die stigting van die Zangerbond in 1902. Dit was 'n gesamentlike koor uit die kerkkore van verskillende Johannesburgse gemeentes, asook die voorloper van die latere ASAF-kore, wat baie tot die Afrikaner se kulturele herlewing bygedra het.⁹³

In 1909 is 'n Christelike sangvereniging, ASAF, in Pretoria gestig. Volgens resensies wat in *De Volkstem* verskyn het, het dié koor 'n hoë peil in sy optredes gehandhaaf

⁹² E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 158.

⁹³ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 158, 160.

en is hy goed deur die publiek ondersteun. ASAF se laaste optrede was op 7 April 1926, waarna die vereniging ontbind het.⁹⁴

In Melville, Johannesburg, het S.J. Buys (oom Fanie) en sy vrou (tant Breggie) se huis 'n vergaderplek vir jong Afrikaners geword waar hulle gereeld sang- en musiekaande gehou het. Oom Fanie het voorgestel dat hulle 'n koor stig, wat op 5 Julie 1920 plaasgevind het. Ds. J.V. Coetzee het na aanleiding van een van Dawid se Psalms, waar melding gemaak word van die opper-sangmeester Asaf, ook vir hierdie koor die naam ASAF voorgestel. Nog ASAF-kore is later aan die Rand gestig. Dit het Afrikaanse jongmense verenig en aan hulle 'n vorm van gesonde, ligte vermaak verskaf.⁹⁵

Tot 1910 het sosiale aktiwiteite in die vorm van danse en gesellighede onder Afrikaners hoofsaaklik gespruit uit die Het Volk-Party se behoefte aan fondse. Hierdie praktyk is ook ná 1910 voortgesit en beide die Suid-Afrikaanse Party en die Nasionale Party het gesellighede gehou om geld in te samel. In 1917 het die Nasionale Party in Johannesburg die Eendracht Koffiehuis in Pleinstraat, oorkant die Victoria-hotel, geopen. Dit moes dien as 'n klubhuis of plek van samekoms vir Afrikaners. Die Unioniste en die Suid-Afrikaanse Party in Johannesburg het in daardie stadium elk reeds oor 'n eie klubhuis met 'n dranklisensie beskik. Die NP het konserte, danse en vergaderings in die Eendracht Koffiehuis gehou.⁹⁶

Soos reeds genoem, het die stryd om die handhawing van die Afrikaanse kultuur saamgeval met die stryd vir die bestaansreg van Afrikaans. 'n Tak van die Kaaplandse Afrikaanse Taal-vereniging is in 1916 in Johannesburg gestig. Deur toneelopvoerings het hierdie vereniging daarin geslaag om Afrikaners meer bewus te maak van hul taal en kultuur. Dit het in 1917 aanleiding gegee tot die stigting van die Afrikaans-Nederlandse Verbond met die doel om die Afrikaanse taal, tradisies en geskiedenis in

⁹⁴ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, p. 172.

⁹⁵ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 164.

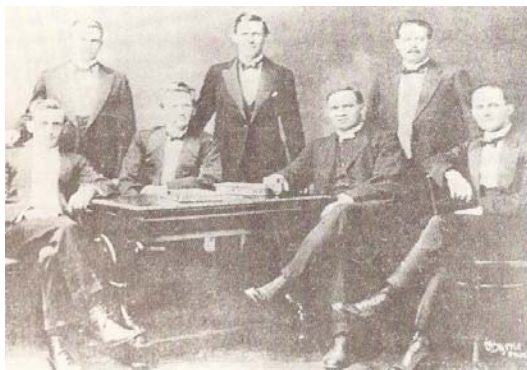
⁹⁶ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 113, 160.

ere te hou en te bevorder deur Afrikaanse lesings, debatte, konserte en eksamens in Johannesburg te organiseer.⁹⁷

In 1918 het die geweldige agterstand wat die Afrikaner op byna alle lewensterreine ervaar het, 'n groep vriende (onder meer L.J. Erasmus, ds. J.F. Naudé en H.J. Klopper) aangespoor om oorweging te skenk aan die stigting van 'n moontlike organisasie om alle Afrikaners, wat die ophef van die volk verlang, saam te snoer. Met hierdie doelstelling voor oë is Jong Suid-Afrika op 5 Junie 1918 deur 14 mans in die Johannesburgse huis van Danie du Plessis gestig.⁹⁸

Die vernaamste doelwitte van Jong Suid-Afrika, wat kort hierna as die Afrikaner-Broederbond bekend sou word, was:⁹⁹

- om Afrikaners saam te snoer en te laat saamwerk ten einde meningsverskille oor landsvraagstukke uit die weg te ruim en 'n gesonde eensgesindheid te bewerkstellig,
- die bevordering van oorspronklike Afrikaanse kuns en kultuur in alle opsigte,
- die opwekking van die selfbewussyn van die Afrikaner en inboeseming van liefde vir sy taal, geskiedenis, tradisies en godsdienis,
- behartiging van die ekonomiese belange van die Afrikaner, en
- om die "waaragtige welsijn en vooruitgang van die Holl.-Afr. nasie in elk moontlike opsig" te bevorder.

Figuur 5: Stigterslede van die Afrikaner-Broederbond

Uit: L. Callinicos, *Working life: Factories, townships and popular culture on the Rand* (Braamfontein, 1987), p. 126.

⁹⁷ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 163.

⁹⁸ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 167; L. Callinicos, *A place in the city: The Rand on the eve of apartheid*, p. 116.

⁹⁹ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 160.

Die Broederbond sou later tot 'n kragtige nasionale organisasie, bestaande uit geselekteerde manlike Afrikaanssprekende Protestante van goeie karakter, ontwikkel. Die lede was hoofsaaklik professionele mense – onderwysers, prokureurs, joernaliste en predikante – wat hulle beywer het vir die bevordering van die Afrikanersaak in die rigting van 'n republiek.¹⁰⁰

Organisasies waaraan die Broederbond 'n aandeel gehad het, was byvoorbeeld die Sentrale Dingaans-feeskommissie en vanaf 1921 jaarlikse kunsaaie waarby Afrikaans-mediumskole betrek is. Lg. het op die stigting van die Afrikaanse Kunsvereniging in 1923 uitgeloop. Die Kunsvereniging het ook daarna gestreef om die oogmerke van die Broederbond te bereik.¹⁰¹

Teen ongeveer 1891 het daar alreeds Afrikaanse toneelopvoerings deur debatsverenigings op die platteland plaasgevind. Die Afrikaans-Hollandse Toneelvereniging in Pretoria se bedrywighede kan egter as die eerste ware toneelkuns in Afrikaans beskou word. Dié toneelvereniging het sy eerste opvoering in 1907 gehou. Op 16 Desember 1913 is C.J. Langenhoven se toneelstuk, *Die Hoop van Suid-Afrika*, vir die eerste maal op Oudtshoorn opgevoer. Op dieselfde dag is die Vrouemonument in Bloemfontein onthul. Jan F.E. Celliers se *Heldinne van die Oorlog* is by hierdie geleentheid opgevoer.¹⁰²

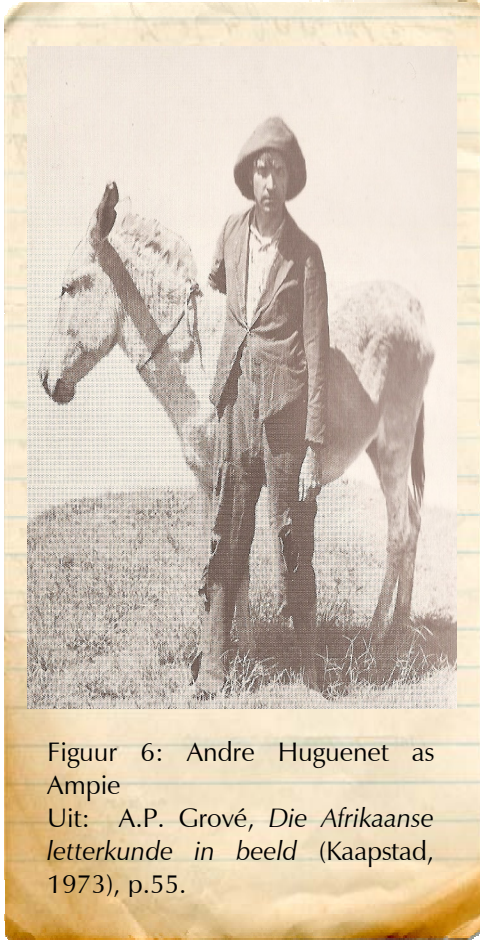
In 1925 het die eerste Afrikaanse beroepsgeselskappe begin om reise deur die land te onderneem, waarvan die bekendstes Hendrik A. Hanekom se Afrikaanse Toneelspelers en die geselskappe van Paul de Groot (1878-1942) en André Huguenet (Gerhardus Petrus Borstlap 1906-1961) was. Huguenet, wat die eerste maal gedurende die Depressie met die toneelstuk *Ampie* deur Jochem van Bruggen, getoer het,

¹⁰⁰ L. Callinicos, *A place in the city: The Rand on the eve of apartheid*, p. 116.

¹⁰¹ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 360; E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 165.

¹⁰² P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 335-350.

onthou "... Ampie het tydelik die mense van hulle 'depressie' laat vergeet, en die goedkoop pryse wat ek bepaal het, het iedereen in staat gestel om die spel by te woon. Die waardering was uitermate groot."¹⁰³

Figuur 6: Andre Huguenet as Ampie
Uit: A.P. Grové, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld* (Kaapstad, 1973), p.55.

Militêr-politieke aangeleenthede het ook as aansporing tot die stigting van organisasies in Johannesburg gedien. Die Rebelle van 1914 het tot die Helpmekaarbeweging gelei. Dit het onder die Vrystaatse Afrikaanse publiek ontstaan om die hofonkoste en boetes van die rebelle te help betaal. Verskeie takke van die beweging is in Johannesburg en Pretoria gestig. Hul aktiwiteite was gemik op fonds-insamelings deur middel van basaars en konserte.¹⁰⁴ In 1920 is die Bond van Oudstryders gestig. Die Bond het hom daarvoor beywer dat die beloofde soldy aan oudstryders van die Anglo-Boereoorlog uitbetaal word en dat 'n mo-

nument vir die Boere, wat in die oorlog gesneuwel het, opgerig moes word. Daar het egter niks van hierdie oogmerke gekom nie, maar die bestaan van die Bond het wel sy lede as kulturele eenheid saamgesnoer.¹⁰⁵

¹⁰³ Aangehaal deur P.W. Grobbelaar (red.), *Die Vrystaat en sy mense*, p. 128.

¹⁰⁴ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 161.

¹⁰⁵ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 160.

Die bewuswording onder Afrikaners van hul eiesoortige kultuur het 'n groeiende behoefte by hulle laat ontstaan om hul kulturele erfenis te beskerm en bevorder. Onder leiding van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Taal, Lettere en Kuns is besluit om 'n konferensie te hou om simpatieke verenigings en persone te verenig en 'n gesamentlike program uit te werk vir die handhawing van Afrikaans en die positiewe ontwikkeling van die kultuur. Die voorgestelde volkskongres het op 18 en 19 Desember 1929 in Bloemfontein plaasgevind. Die Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge (FAK) het hieruit voortgespruit en daar het spoedig geen vertakking van die Afrikanervolkskultuur meer bestaan waaraan die FAK nie deel gehad het nie. Die FAK wou aan elke Afrikaner die geleentheid gun om op praktiese wyse aan die kultuurstryd deel te neem.¹⁰⁶

Met die toestroming na die stede het die Spoorweë en ander staatsdepartemente 'n heenkome vir ongeskoolde Afrikaners gebied. Op 19 Augustus 1930 is die Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging van die Suid-Afrikaanse Spoorweë en Hawens gestig om hierdie ongeskoolde werkers se taalregte te beskerm. Die vereniging, wat vandag 'n onafhanklike kultuurorganisasie is, se mondstuk is *Die Taalgenoot*.¹⁰⁷

Namate die Eufeesherdenking van die Groot Trek van 1838 nader gekom het, het Afrikanergeesdrif opgelaa. Op 4 April 1931 is die Sentrale Volksmonumentekomitee in Bloemfontein gestig met die hoofdoel om 'n Voortrekkergedenkteken vir die Voortrekkereufees in 1938 op te rig. Die komitee was uiteindelik verantwoordelik vir die werwing van fondse en oprigting van die volgende monumente:¹⁰⁸

- die Bloedriviermonument, 1947
- die Voortrekkermonument in Pretoria, 1949
- die Voortrekkermonument in Pietermaritzburg, 1962
- die Voortrekkermonument in Winburg, 1968

¹⁰⁶ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad II*, p. 68.

¹⁰⁷ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 242.

¹⁰⁸ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 336.

Sekere groepe in Afrikanergeledere het dus gedurende die eerste helfte van die twintigste eeu 'n duidelike drang tot kulturele ontwaking getoon. Die sukses van hierdie ontwaking word deur Stals in 'n groot mate toegeskryf aan die ondersteuning van koerante soos *De Volkstem*, *Ons Vaderland* en *Die Burger*.¹⁰⁹ Dit is egter duidelik dat ook populêre tydskrifte soos *Die Huisgenoot*, *Die Brandwag* en *Die Boerevrou* 'n belangrike rol in dié proses gespeel het. Kulturele aktiwiteite het Afrikaners saamgesnoer en 'n klimaat geskep waarbinne 'n publikasie soos *Die Boerevrou* kon gedy, maar ook weer die proses verder neem. Die kulturele opbouproses word duidelik weerspieël in *Die Boerevrou*.

6. Volksaard van die Afrikaner

Die afsondering aan die Kaap, ver weg van Europa, en die lewe op die Groot Trek, weg van die beskawingsentra af, het 'n definitiewe stempel op die Afrikaner se volksaard tydens sy wordingsjare afgedruk. Gasvryheid, 'n kenmerkende Afrikaanse karaktereienskap, het ontwikkel as gevolg van die toestande op eensame plase en beperkte, kortstondige kontak met die buitewêreld. In hierdie eensame lewenswyse was Afrikaners op hulself aangewese om moeilikhede te oorkom en hulle het die gewoonte ontwikkel om te handel soos hulle dit goedvind. Dit het 'n vormende faktor vir individualisme en 'n sterk vryheidsin geword. Hulle het geleer om selfstandig van mekaar te funksioneer en het mekaar as gelykes beskou. Afsondering het dus bygedra tot 'n demokratiese lewensbeskouing.¹¹⁰

Afsondering is egter nie gunstig vir die ontwikkeling van 'n koöperatiewe gees nie en gevolglik was daar 'n neiging tot dwarstrektery onder die vroeë twintigste eeuse

¹⁰⁹ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad II*, p. 165.

¹¹⁰ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 93-98.

Afrikaners. Beperkte kontak met andersdenkendes het ook gelei tot 'n konserwatiewe aard. Meer gereelde kontak sou 'n meer kritiese lewensbeskouing meegebring het.¹¹¹

Die gevolg van 'n afgesonderde, selfstandige en eenvoudige lewenswyse was die totstandkoming van selfversorgende huisgesinne as sosiale en ekonomiese eenhede. Die lede van hierdie eenhede het mekaar se lotgevalle gedeel en elke lid is reeds van jongs af voorberei vir sy/haar toekomstige taak of rol. 'n Verdere kenmerk van die huisgesin as belangrikste sosiale eenheid, is 'n patriargale familietradisie. Hiervolgens was die vader die hoogste gesagsdraer. Die tradisie is vir baie lank onder Afrikaners onderhou omdat dit deur hul Ou Testamentiese godsdiensoopvatting gerugsteun is.¹¹²

Die eensame Afrikanerpionier is voortdurend gekonfronteer met natuurverskynsels wat hy nie kon beheer nie. Gevolglik was hy bewus van sy eie magteloosheid en baie afhanklik van 'n Hoër Hand en het hy nooit geleer om op ander mense te steun of staat te maak nie. Afrikaners kon hulle dus maklik isoleer ten opsigte van ander rasse en vreemde invloede en bejeën tradisioneel alle nuwe idees en moderne neigings met agterdog.¹¹³ Dit verklaar waarom Afrikaners hulle nie in die stede by ander volksgroepe, ook deel van die werkersklas, geskaar het in hul stryd om verbeterde werkstoestande nie en waarom vreemde ideologieë, soos Sosialisme, ook nooit op groot skaal onder Afrikaners byval gevind het nie.

Lowrey Nelson het gesê: "Under rural conditions social status is likely to be determined more by the personal qualities of the individual rather than by secondary criteria of income, occupation, and other general attributes. Class consciousness is not conspicuous in such a society, not only because of the personal knowledge which each has of the other, but also because of the fact that all are engaged in the same

¹¹¹ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 93-98.

¹¹² P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 99-110.

¹¹³ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 93-98; E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 95.

occupation.” ‘n Soortgelyke plattelandse lewens- en wêreldbeskouing het die Afrikaner se verwagting van verstedeliking, asook die metodes wat hy aangewend het om sy aanpassingsproses te vergemaklik, beïnvloed.¹¹⁴

Afrikaners en Engelssprekende stedelinge het verskillende norme vir die bepaling van sosiale waardes gehad. Onder die Afrikaners was daar geen klasseonderskeid nie. Hulle het mekaar as gelykes beskou en wou gevolglik ook nie by mekaar in diens staan nie. Verskille in tradisie en lewensuitkyk tussen Afrikaners en Engelse het onderlinge wantroue in die stedelike omgewing veroorsaak.¹¹⁵

Die feit dat die meeste Afrikaners heeltemal onvoorbereid was vir die stedelike lewe, asook die vernedering wat die Anglo-Boereoorlog tot gevolg gehad het, het tot ‘n minderwaardigheidsgevoel by die Afrikaner gelei. Aspirasies om homself uit sy posisie los te maak het op drie maniere tot uiting gekom:¹¹⁶

- ‘n Klein groepie Afrikaners het hulself in die stede vrywillig en volkome met die Engelse leefwyse vereenselwig.
- ‘n Groter groep het by die regering om hulp aangeklop om spesiale werksgeleenthede en die toekenning van eiendom. Die hagglike lewensomstandighede van hierdie groep is voortdurend onder die aandag van die publiek gebring met oog op hulpverlening en die Engelssprekendes se vroeë beeld van die Afrikaner is hoofsaaklik op hierdie groep gebaseer.
- Die meerderheid Afrikaners het gepoog om hul ekonomiese en maatskaplike posisie te verbeter deur bestendige en ononderbroke arbeid en ‘n proses van selfhandhawing met doelbewuste pogings om hul identiteit te beskerm. In die

¹¹⁴ Aangehaal deur E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 172; E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 169.

¹¹⁵ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 170,172.

¹¹⁶ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 173,174.

tydperk van 1918 tot 1924 het Afrikaners daadwerklike stappe geneem om d.m.v. georganiseerde optrede hul kultuur te midde van 'n oorwegend Britse leefwyse te handhaaf. Maatskaplike, sosiale, kulturele en politieke instellings wat later 'n belangrike rol in die Afrikaner se stryd om selfhandhawing sou speel, het in hierdie tyd en onder hierdie groep hul beslag gekry.

Pieter W. Grobbelaar het as kind tot die gevolgtrekking gekom dat die Anglo-Boereoorlog vir die Afrikaners 'n verskeurende ervaring moes gewees het. Hy vertel hoe daar tydens sy kinderjare in die 1930's baie daaroor gepraat is "... en altyd met smeulende verontwaardiging oor die konsentrasiekampe en wat dit aan die vroue en kinders gedoen het – en oor die verraaiers wat die Boere die oorlog sou gekos het." Hy vertel van 'n ryk familie in hulle omgewing met 'n ou voorsaak, wat nie 'n hendsopper was nie, maar openlik as Hanskakie teen sy mede-Boere geveg het. Elke menslike ramp wat hierdie familie later van tyd getref het, soos swaar siekte of 'n ongeluk of 'n skielike sterfgeval, is as 'n vingerwysing van Bo beskou. "Gods meule maal langsaam, maar seker ... Die misdade van die vaders,' is veelbetekenend gesê."¹¹⁷

Ook die skrywer Elsa Joubert het as kind met die grootmense se gevoel teenoor die Engelse kennis gemaak. Haar oupa het gereeld grappies vertel oor die Engelse soos: "Hoekom weet ons daar's nie goud op die maan nie?" 'Ek weet nie, Oupa.' Oupa lag lekker: 'Omdat die Engelse dit nog nie geannekseer het nie.'¹¹⁸

Leiersfigure uit die oorlog het vir die Afrikaner gedurende die pynlike jare van rekonstruksie en verstedeliking simbole geword van al die waardes wat vir hulle uit hul voormalige plattelandse leefstyl belangrik was en wat hul in hulself wou herken.

¹¹⁷ P.W. Grobbelaar, *Die Vrystaat en sy mense*, pp. 62,63.

¹¹⁸ E. Joubert, *'n Wonderlike geweld: Jeugherinneringe*, p. 63.

Mense soos president en mevrou Steyn en generaals De Wet en Hertzog is tot 'n besondere posisie verhef in die psige van die vroeë twintigste eeuse Afrikaner.¹¹⁹

Ook die volksaard van die Afrikaner vind duidelik neerslag in *Die Boerevrou*. 'n Studie daarvan was uiters noodsaaklik om die ingesteldheid en lewensuitkyk van die lesers te bepaal en verstaan.

7. Godsdiensoopvatting van die Afrikaner

Die bloedvermenging van die Afrikaanse volk vir 1807 word op 53% Nederlandse, 28% Duitse, 15% Franse en 4% ander bloed gereken. Ver van hul stamlande en afgesonder in die binneland van Suid-Afrika, het net die Bybel vir die nasate van hierdie Europese nasies as beskawende middel oorgebly. "Dit het nie lank geduur nie, toe ontdek die vryburgers die parallel tussen hulle en die Ou Testamentiese Israel. Toe word hulle die Tweede Israel, en die opdrag van die Here aan die ou Israel, aanvaar die vryburgers as opdragte aan die nuwe." Hulle mag niks te doen gehad het met die heidense nasies om hulle nie en ook nie hulle dogters as vrouens aan die seuns van die omliggende heidene gegee het nie. Hulle moes verdraagsaam wees teenoor die vreemdelinge in hulle midde, maar as hul bloed vermeng geraak het met dié van die heidene, mag hulle tot in die tiende geslag nie in die raadsaal van die volk sit nie. Die skeiding tussen Christen en heiden in Suid-Afrika was aanvanklik 'n etniese verdeling en het uitgeloop op 'n verskerpte gevoel van rasse-onderskeid en –skeiding.¹²⁰

Verreweg die meeste Afrikaners was Calviniste wat in God en sy groter plan vir die mens geglo het. In die roeping en rol van die mens in hierdie plan van God, het die Afrikaner sy bestaansreg gevind. Die Calvinistiese lewensbeskouing is op elke terrein

¹¹⁹ K. Schoeman, *In liefde en trou: die lewe van president M.T. Steyn en mevrou Tibbie Steyn met 'n keuse uit hulle korrespondensie*, p. 95.

¹²⁰ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 134-141, 190-200.

van die lewe toegepas.¹²¹ Hierdie godsdiensopvatting het ook gereeld in die bladsye van *Die Boerevrou* na vore gekom. Vir die Afrikaner was Calvinisme die rigsnoer van sy bestaan. Hy het geglo sy leefwêreld was 'n omgewing, vol gevare, wat nog verower en besit moes word en waar hulp ver weg en baie skaars was. Net diegene wat op hulleself en God staatmaak, kon staande bly.¹²²

Anders as die Rooms-Katolisisme en die Lutheranisme beklemtoon die Calvinisme die herrangskikking van die wêreld ooreenkomstig beginsels wat van die Bybel afgelei word. Katolieke samelewings was hiërargies en waardes soos gelykheid, broederskap en geregtigheid het nie sterk op die voorgrond getree nie. Omdat die Katolieke bevoorregting op grond van klas kon regverdig, het hulle nie nodig gehad om rassisme as regverdiging vir onderskeid en uitsluiting te gebruik nie. Die Afrikaners was volgens Hermann Giliomee rassisties juis omdat hulle so vroeg reeds demokraties was. Hulle was al demokrate in 'n tyd toe die Westerse wêreld nog slawerny aanvaar het. Swart mense is hul vryheid ontnem omdat etniese verdeling as die enigste manier beskou is om groepe uit te sluit of te beheer. Die uitgangspunt van die latere beleid van Apartheid was dat swart en bruin mense in hul lewenswyse wesenlik verskil het van wit mense en dat hulle sosiaal minderwaardig, sedelik onvolwasse, intellektueel onontwikkeld en ongeskik vir intieme verhoudings was.¹²³ Die Afrikaner kon dus mettertyd Apartheid in terme van sy godsdiens en op grond van sy paternalistiese uitkyk regverdig. Uit *Die Boerevrou* blyk dit ook dat die segregasiebeleid, as voorloper van die beleid van Apartheid, deur die lesers as aanvaarbaar beskou is.

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika is met Jan van Riebeeck se aankoms in die tweede helfte van die 17de eeu in Suid-Afrika gestig. Die Gereformeerde Kerk het ontstaan toe 'n groep konserwatiewe Afrikaners in die

¹²¹ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 190-200.

¹²² P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 111-120.

¹²³ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 224, 418, 632.

noord-oostelike distrikte van die Kaapkolonie aan die begin van die 1800's in verzet teen die sg. "verstandige opvatting" in die godsdienste gekom het. In 1853 is die Hervormde Kerk gestig toe die Transvalers nie by die Kaapse kerk ingelyf wou word nie. Die NG Kerk en die Nederduitsch Hervormde Kerk het in Transvaal in die 1880's verenig, maar kort daarna het 'n groep van die Hervormde Kerk weer afgestig.¹²⁴

Hierdie drie kerke het die hoofwaarhede van die Bybel by hulle lidmate deur katekisasie oorgedra en vasgelê. Die kerk was ook, veral op die platteland, die middelpunt van die Afrikaner se sosiale en kulturele lewe. Selfs na baie Afrikaners verstedelik het, het die kerk sy houvas op die Afrikaner behou en sodoende die meeste van hulle van die drink- en dobbelplekke in die stede af weggehou.¹²⁵

8. Die posisie van die vrou in die Afrikanersamelewing

Hoewel die Afrikanervrou as plaasvrou in die voor-industriële samelewing volgens Giliomee besonder onafhanklik en selfstandig was, kan daar met sekerheid aanvaar word dat haar rol in die huishouding en gesin duidelik omskryf was en dat sy nie geleentheid tot politieke of openbare optrede gegun is nie.¹²⁶ Dit was weliswaar die Afrikanervrou wat haar gesin tot verzet teen die Britse oorheersing in die Groot Trek, die Anglo-Boereoorlog en die proses van verstedeliking aangemoedig het, maar dit was ook sy wat haar kinders in die patriargale tradisie opgevoed het. Verstedeliking en industrialisasie het egter 'n verandering in die struktuur en funksionering van die tradisionele Afrikanerhuishouding meegebring. Volgens Lou-Marie Kruger was vrouens gevolglik onseker oor hul posisie in die samelewing en het hulle, in reaksie

¹²⁴ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 190-200.

¹²⁵ P. de V. Pienaar (red.), *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, pp. 190-200.

¹²⁶ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 328.

op hierdie onsekerheid, begin om hulself gedurende die eerste twee dekades van die twintigste eeu aktief in organisasies te organiseer.¹²⁷

Die Zuid-Afrikaansche Christelike Vrouwen Vereeniging (ACVV) is in 1903 in Kaapstad gestig met die doel om maatskaplike hulp te verleen aan mede-Afrikaners wat nadelig deur die Anglo-Boereoorlog geraak is. M.E.R. skryf in haar geskiedenis van die ACVV "dat die Anglo-Boereoorlog ons Kaaplanders so ru wakker geskud het uit ons gemeente volksveiligheid dat die vroue beskermende arms wou slaan om wat nog vir ons oor was". Hierdie uitlating is volgens C.F.J. Muller 'n bewys van 'n geïntegreerde nasionale gevoel by die Afrikanervroue van Kaapland in daardie tyd.¹²⁸

Op 19 Oktober 1904 het 43 vooraanstaande vrouens in Pretoria onder leiding van mev. Annie Botha, vrou van generaal Louis Botha, die Suid-Afrikaanse Vrouefederasie (SAVF) gestig. "Ons doel is om de natie opnuut op te bouwen - met Gods hulpe voor Transvaal een zegen te wesen - ons streven is een opvoedingstelsel te verkrygen voor het volk door de stem van het volk - de moedertaal van het natie is zijn heilige erfenis."¹²⁹

Die stigting van die Oranje-Vrouevereniging (OVV) het op 25 Maart 1908 op Onze Rust, die plaas van president Steyn, plaasgevind. Die Kaaplandse ACVV en Transvaalse SAVF het in daardie stadium reeds takke in die Vrystaat gehad, maar na die stigting van 'n eie organisasie vir die Vrystaat, het hulle hul werksaamhede tot hul eie gebiede beperk.¹³⁰

¹²⁷ L. Kruger, *Gender, community and identity: women and Afrikaner nationalism in the Volksmoeder discourse of Die Boerevrou (1919-1931)*, M.A. dissertation, UCT, 1991, p. 313.

¹²⁸ C.F.J.Muller, *Sonop in die Suide: Geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915-1948*, pp. 19-20; Aangehaal deur C.F.J.Muller, *Sonop in die Suide: Geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915-1948*, pp. 53-54.

¹²⁹ Aangehaal deur M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 303.

¹³⁰ M. du Toit, Domesticity of Afrikaner Nationalism: Volksmoeders and the ACVV, 1904-1929, *Journal of Southern African Studies*, vol. 29, no. 1, Mar. 2003, pp. 155-176.

Die vrouebewegings het geld vir liefdadigheid ingesamel, onkunde beveg, gesondheidsvoorligting verskaf, mense besiel, voorstelle aan die owerhede gemaak om spesiale kursusse en behuisingskemas te begin, huisvlyt bevorder en kultuurverbondenheid onderstreep. Volksoopvoeding is voorop gestel en vroeë skoolverlating is ywerig beveg. Die vroue-organisasies se liefdadigheidsterrein het volgens Lorraine Maritz vir die meeste Afrikanervroue 'n aanvaarbare ruimte geskep waarbinne hulle hul politieke voorkeure kon uitleef.¹³¹ In hierdie geestelike klimaat het *Die Boerevrou* 'n nismark ontdek en op 'n manier 'n verlengstuk op papier van die vroueverenigings geword.

Teen die agtergrond van die heersende voorgeskrewe rol vir vrouens, was die vroue-optog van 1915 'n verrassende stap. Die Rebelle wat tussen 1914 en 1915 plaasgevind het, het politieke spanning en verdeeldheid onder Afrikaners tot gevolg gehad. Dit was veral die inhegtenisneming van die rebelleleiers wat die simpatie van vrouens dwarsoor die land aangegryp het. In Pretoria is 'n vroue-optog onder leiding van mev. Hendrina Joubert, vrou van generaal Piet Joubert, gereël om vir die loslating van die rebelleleiers te pleit. Hoewel die betoging geen onmiddellike sukses gehad het nie, was 'n algemene gevoel dat dit die "ontwaking van Suid-Afrika se dogters aangekondig" het, soos mev. Joubert dit gestel het. Die Afrikanervroue van Suid-Afrika het inderdaad van daardie tyd af polities aktief begin word.¹³²

Die vroue-organisasie van die Nasionale Party het ook na aanleiding van die Rebelle ontstaan, toe 'n aantal vrouens spontaan byeengekom het om kos aan die rebelle, wat in die Johannesburgse fort aangehou is, te verskaf. Johanna Brandt, die vrou van ds. L.E. Brandt, het veral in hierdie verband die voortou geneem. Sy was toe reeds bekend as skrywer van *Die Kappie-kommando*. Politieke bedrywighede van die

¹³¹ J. Grobler, *Volksmoeders in verset: Afrikanervroue-optogte in Pretoria, 1915 en 1940*. S.A. *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis* 23(1), Junie 2009, p. 54.

¹³² L. Maritz, *Die Afrikanervrou*, *Die Burger*, 27 Jan 2007 (elektroniese weergawe, geen bladsynommers); J. Grobler, *Volksmoeders in verset: Afrikanervroue-optogte in Pretoria, 1915 en 1940*. S.A. *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 23(1), Junie 2009, p. 38.

Afrikaners het ook die stigting van die Witwatersrandse tak van die Vroue-Suid-Afrikaanse Party meegebring. Vrouens het nog geen stemreg gehad nie, maar dit was dié twee organisasies se doel om die belange van die onderskeie partye, waaruit hulle gespruit het, te bevorder.¹³³

Figuur 7: Johanna Brandt (1878-1964)

Uit: J. Brandt, *Die kappiekommando*
(Pretoria, 1999), p.41.

In hierdie jare het die winde van verandering wêreldwyd vir vroueregte begin waai. Afrikaanse predikante wat in Nederland gaan studeer het, het egter onder die invloed van die ultra-konserwatiewe patriargale teologie van Abraham Kuyper gekom. Gevolglik het die Nederduitse Gereformeerde Kerk die vroueregte-beweging as on-Bybels gesien. Die gevolg was dat Afrikanervroue hulle grootliks van die stemregbeweging gedistansieer het. Daar was egter Afrikanervroue wat voorstanders vir vrouestemreg was. Die familie van president Steyn is gedurende hul verblyf in Europa aan progressiewe invloede blootgestel. Mev. Steyn was in aanraking met feministe soos Emily Hobhouse en dr. Aletta Jacobs van Nederland, wat aktiewe propagandiste vir vrouestemreg was. Gevolglik het die Steyn-dogters, Gladys en Emmie, hulle reeds op 'n vroeë ouderdom met die vrouestemregbeweging vereenselwig.¹³⁴

Toe blanke vrouens in Suid-Afrika in 1930 stemgeregtig geword het, is daar verklaar dat dit gebeur het as deel van Hertzog se plan om die effek van die Kaapse swartes se stem te neutraliseer en blanke oorheersing in Suid-Afrika te vestig. Verskeie historici is

¹³³ E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, pp. 113,114.

¹³⁴ L. Maritz, *Die Afrikanervrou*, *Die Burger*, 27 Jan 2007 (elektroniese weergawe, geen bladsynommers).

van mening dat die toekenning van vrouestemreg nie as 'n resultaat van die stryd om vroueregte beskou kan word nie, maar as 'n oorwinning vir anti-feministiese Afrikanernasionalisme.¹³⁵

Die eerste 25 jaar van die twintigste eeu kan beskou word as die tydperk waarin Afrikanernasionalisme beslag gekry het. Hierdie ideologie is volgens die heersende siening deur 'n betreklike klein groepie Afrikaner-intelligensia geskep en suksesvol aan die meerderheid Afrikaners "verkoop." Dit was volgens Kruger en andere vir die leiers van die nasionale beweging noodsaaklik om 'n geslagsdiskoers in die ideologie in te bou sodat vrouens die noodsaaklike funksie kon vervul om gesonde en nasionalisties-gesinde kinders groot te maak. So is die Volksmoeder-ideaal gebore waarvolgens die Afrikanervrou beïnvloed sou word om alles veil te hê vir haar gesin en te aanvaar dat sy nie 'n rol in die politiek of openbare arena kan speel nie.¹³⁶

Kruger en andere, soos Louise Vincent, het bevind dat vooraanstaande vrouens, wat ooglopend selfstandig was, soos Mabel Malherbe, M.E.R. en Johanna Brandt, Afrikanernasionalisme ondersteun het en selfs gehelp het om die Volksmoederdiskoers te vorm, terwyl dit in der waarheid 'n beleid ondersteun het wat vrouens onderdruk en tot passiwiteit gedwing het. Kruger is van mening dat Malherbe met *Die Boerevrou* selfs 'n belangrike rol in die artikulasie en bevordering van dié ideaal gespeel het. Hierdie verskynsel van politieke konserwatisme by vrouens word aan die biologiese realiteit en godsdienstige oortuigings toegeskryf, asook die feit dat die Afrikanervrou tradisioneel nie betrokke was in loonarbeid nie en dus teen die begin

¹³⁵ L. Kruger, *Gender, community and identity: women and Afrikaner nationalism in the Volksmoeder discourse of Die Boerevrou (1919-1931)*, M.A. dissertation, UCT, 1991, pp. 321,322.

¹³⁶ L. Kruger, *Gender, community and identity: women and Afrikaner nationalism in the Volksmoeder discourse of Die Boerevrou (1919-1931)*, M.A. dissertation, UCT, 1991, p. 310; J. Grobler, *Volksmoeders in verset: Afrikanervroue-optogte in Pretoria, 1915 en 1940*. S.A. *Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 23(1), Junie 2009, p. 54; M. du Toit, *Domesticity of Afrikaner Nationalism: Volksmoeders and the ACVV, 1904-1929*, *Journal of Southern African Studies*, vol. 29, no. 1 Mar. 2003, pp. 155-176.

van die twintigste eeu nie volkome proletaries was nie. Navorsers Koonz en Campbell het albei met studies oor nasionalistiese vrouens in Brittanje en Nazi-Duitsland tot die gevolgtrekking gekom dat vrouens geredeneer het dat dit nie moontlik is om mag in die openbare arena te verkry deur op gelyke voet met mans mee te ding nie, want mans is nie bereid om regverdig mee te ding nie.¹³⁷

Daar kan nie met sekerheid gesê word dat Afrikanervroue ook só geredeneer het nie, maar Kruger is van mening dat hulle wel gepoog het om 'n eie invloed sfeer te bekom waardeur hulle indirek mag in die openbare arena kon kry: "... women were led to believe that by doing their traditional duties in the household, they were doing much more – they were shaping the future of the nation ..."¹³⁸

Tog het verstedeliking en die armblanke-kwessie in sommige gevalle tot 'n soort Afrikanervrou gelei wat ver verwyderd van die geïdealiseerde "Volksmoeder" was. Arm Afrikanervroue het loonarbeiders in fabriek geword en het onder meer met die kommunistiese ideologie in aanraking gekom wat nie net die klem op die rol van die werker laat val het nie, maar ook die gelykheid van die geslagte beklemtoon het. Verskeie Afrikaanse vrouens het ook aktief aan die 1922-staking deelgeneem. *Die Goudvelder* het byvoorbeeld berig dat "tot ons spyt moes ons sien dat selfs die Afrikanervrou in Johannesburg haar verlaag om haar op onwaardige manier te bemoei met sake wat by die mans thuis behoort."¹³⁹

¹³⁷ L. Kruger, *Gender, community and identity: women and Afrikaner nationalism in the Volksmoeder discourse of Die Boerevrou (1919-1931)*, M.A. dissertation, UCT, 1991, pp. 311; L. Vincent, Bread an honour: white working class women and Afrikaner Nationalism in the 1930s, *Journal of Southern African studies*, vol.26, nr. 1, March 2000, pp. 61-78.

¹³⁸ L. Kruger, *Gender, community and identity: women and Afrikaner nationalism in the Volksmoeder discourse of Die Boerevrou (1919-1931)*, M.A. dissertation, UCT, 1991, pp. 311, 312, 316.

¹³⁹ L. Maritz, Die Afrikanervrou, *Die Burger*, 27 Jan 2007 (elektroniese weergawe, geen bladsynommers); Aangehaal deur E.L.P. Stals (red.), *Afrikaners in die Goudstad I*, p. 90.

Vincent, Kruger, Maritz en Marijke du Toit is dit almal eens dat die meeste Afrikanervroue hulself met die Volksmoeder-ideaal vereenselwig het, maar ook geveg het vir 'n uitgebreide weergawe van dié geslagsdiskoers om vir hulle 'n staanplek in die Suid-Afrikaanse samelewing te verseker.¹⁴⁰ Dit is baie duidelik dat die Afrikanervrou 'n merkwaardige transformasie in die eerste paar dekades van die twintigste eeu ondergaan het. Sy het gedurende dié tyd 'n moderne vrou met politieke aspirasies geword wat vir haarself nuwe rolle en verantwoordelikhede geskep het. Hierin is sy deur *Die Boerevrou* gelei en ondersteun, maar sy openbaar ook duidelik haar voorkeure en ingesteldheid in die tydskrif.

9. Die Afrikaanse media-landskap tot 1919

'n Blik op die koerant- en tydskrifwese in Suid-Afrika tot en met 1919 kan as agtergrond dien waarteen die verskyning van *Die Boerevrou* beoordeel kan word. So kan daar bepaal word of daar werklik ruimte was vir 'n vrouetydskrif en of dit inhoudelik met ander publikasies oorvleuel het. Volgens Schalk Pienaar stap Afrikanerpolitiek en Afrikaanse joernalistiek hand aan hand. Hoewel dit ook elders in die wêreld gebeur dat die joernalistiek vir individue 'n springplank na die politiek bied, is dit 'n baie opvallende verskynsel in die Afrikaanse geskiedenis.¹⁴¹ Gevolglik is dit sinvol om te probeer vasstel watter rol, indien enige, *Die Boerevrou* in hierdie verband gespeel het.

Gedurende die eerste helfde van die 19de eeu was die vooruitgang in die koerant- en tydskrifwese in die hele Britse ryk relatief stadig. Teen die 1890's het die prosesse

¹⁴⁰ L. Vincent, Bread an honour: white working class women and Afrikaner Nationalism in the 1930s, *Journal of Southern African studies*, vol.26, nr.1 March 2000, pp. 61-78; M. du Toit, Domesticity of Afrikaner Nationalism: Volksmoeders and the ACVV, 1904-1929, *Journal of Southern African Studies*, vol. 29, no. 1 Mar. 2003, pp.155-176; L. Kruger, *Gender, community and identity: women and Afrikaner nationalism in the Volksmoeder discourse of Die Boerevrou (1919-1931)*, M.A. dissertation, UCT, 1991, p. 330; L. Maritz, Die Afrikanervrou, *Die Burger*, 27 Jan 2007 (elektroniese weergawe, geen bladsynommers).

¹⁴¹ S. Pienaar, *Getuie van groot tye*, p. 126.

van papierproduksie, fotografie, lettersetwerk en drukwerk egter aansienlik ontwikkel en verbeter. Dit het groter oplae en laer kostes moontlik gemaak. Lesergetalle het ook in hierdie tyd toegeneem weens bevolkingsgroei en verhoogde geletterdheid. Dít het daartoe bygedra dat adverteerders 'n groter belangstelling in dié bedryf begin toon het en weer op hul beurt die verskyning van nuwe publikasies gestimuleer het.¹⁴² Die gevolg was 'n persindustriële omwenteling wat selfs in Suid-Afrika sigbaar was.

Twee Skotse vriende, Thomas Pringle (1789-1834) en John Fairbairn (1794-1864), wat saam met die Britse Setlaars (1820) na Suid-Afrika gekom het, het die koerantwese en die stryd om persvryheid in Suid-Afrika op tou gesit. Vroeg in 1824 het hulle saam die maandblad *South African Journal* in Kaapstad begin uitgee. Dit was die eerste Kaapse koerant. Pringle en Fairbairn het geglo dat die deursnee mens die reg tot vryheid van denke en spraak moet hê. Hierdie standpunt het hulle die gramskap van die goewerneur, lord Charles Somerset, op die hals gehaal. Aangesien hulle geweier het om die blad aan beperkinge te onderwerp, moes dit reeds na die tweede uitgawe gestaak word. Daarna het hulle *The South African Commercial Advertiser* (ook in 1824) begin. Fairbairn het later die alleenbesitter daarvan geword en nadat dit herhaaldelik aan sensuur onderwerp is, het hy uiteindelik in 1827 die reg verkry om die blad sonder inmenging te publiseer.¹⁴³

In September 1825 het Fairbairn geskryf: "'...we are indebted to two of the most illustrious inventions with which God has been pleased to reward the ingenuity and perseverance of man, and for which our gratitude should only be second in degree to our thankfulness for the Revelation of Christ and the hopes of immortality. They are - the Invention of Printing, and the Liberty of the Press.'" In 1829 is 'n Ordonansie, wat

¹⁴² A. Gough-Yates, *Understanding women's magazines: Publishing, markets and readerships*, p. 40.

¹⁴³ E. Rosenthal (red.), *Ensiklopedie van Suidelike Afrika*, pp. 394,141.

die grondslag vir persvryheid gelê het, uitgevaardig. Fairbairn het dus deur volgehoue ywer die vryheid van die Suid-Afrikaanse pers bewerkstellig.¹⁴⁴

In dieselfde jaar (1924) en uit dieselfde groep as die eerste koerante het die eerste Hollandse tydskrif, *Het Nederduitsch Zuid-Afrikaansch Tijdschrift*, onder redaksie van Abraham Faure, 'n predikant van die NG Kerk, verskyn. Dit is tot in 1843 uitgegee. In 1873 het die tydskrif herleef as die *Het Zuid-Afrikaansche Tijdschrift* met Jan Hendrik Hofmeyr (Onze Jan) as redakteur.¹⁴⁵ Dit was die doel van die tydskrif om lektuur in Hollands te verskaf. Die inhoud was grootliks godsdienstig van aard, maar ook geskiedkundig. So het die Dagverhaal van Jan van Riebeeck vanaf die tweede nommer deurgaans verskyn. Daar was ook 'n gereelde "Zuid-Afrikaansche Kronyk" met 'n opsomming van belangrike gebeurtenisse – dus iets vir elkeen se smaak.¹⁴⁶

Faure het in die Desember 1824-uitgawe van die tydskrif 'n artikel gepubliseer wat as die eerste bydrae van 'n vrou tot die koerant- of tydskrifwese in Suid-Afrika bestempel kan word. Dit was 'n artikel deur sy niggie, Petronella Sophia Camijn (1787-1868), dogter van die landdros van Swellendam, Anthonij Alexander Faure. Die artikel is 'n beskrywing van haar besoek aan die Kangogrot. Sy het op 16 September 1808, twee maande na haar troue, saam met 'n groep van twintig mense 'n besoek aan Druipkelder, soos sy dit genoem het, gebring.¹⁴⁷

Sy vertel dat sy baie bang was vir die doodse stilte, gitswart donkerte, fladderende vlermuise en die spore van wilde diere, wat hulle oral opgemerk het. Die bedompige lug en stof wat deur hul besoek veroorsaak is, het haar amper laat flou word en sy moes na haar reukwater gryp. Die lig van die kerse onder in die grot het spookagtig

¹⁴⁴ Aangehaal deur W. de Kock, *A manner of speaking: The origins of the press in South Africa*, pp. 5,93.

¹⁴⁵ H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, p. 66; A.P. Grové en P.J. Nienaber, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld*, p. 9.

¹⁴⁶ *Het Nederduitsch Zuid-Afrikaansch Tijdschrift*, Deel I, 1824, *Suid-Afrikaanse Biblioteek: Herdrukreeks 9*, Inleiding.

¹⁴⁷ J.C. Pretorius, *Al laggende en pratende: Kaapse vroue in die 17de en 18de eeu*, pp. 82,83.

gelyk en sy het gewonder of sy ooit weer die daglig sou aanskou. Toe hulle uiteindelik die bodem van die grot bereik, het sy haar in wêreld bevind waarvoor sy byna nie woorde kon vind om dit te beskryf nie. Sy skryf jare later dat enigeen wat dit aanskou, in die almag van God moet glo. In die tempel van die natuur het sy melkwytpilare en sierlik geplooië gordyne gesien, wat lyk of dit met pêrels oordek is. In die kerslig het dit gelyk of alles met silwer bespat is en sy was baie teleurgesteld toe hulle na twee ure die terugtog moes aanpak. Toe sy weer in die daglig kom, het sy egter wel besluit dat, ten spyte van al die skatte in die grot, sy dit nooit vir die sonskyn sal verruil nie.¹⁴⁸

Josephus Suasso de Lima was van Portugees-Joodse afkoms. Hy het in 1826 die sewende koerant aan die Kaap begin, genaamd *De Verzamelaar*. Dit was die eerste Hollandse koerant en het 22 jaar lank verskyn. De Lima wou nuttige, leersame en vermaaklike leesstof verskaf en het self onder verskillende skuilname verskeie briewe in die koerant geskryf, in wat vandag selfs as vroeë Afrikaans bestempel kan word.¹⁴⁹

Fairbairn se politieke idees van emansipasie van die swartes en aanvalle op die koloniste het Afrikaans- sowel as Engelssprekendes ontstig en die ontstaan van inheemse persbedrywighede in albei groepe gestimuleer. In Kaapstad het *De Zuid-Afrikaan* ontstaan en in Grahamstad die *Graham's Town Journal*. In 1837 het *De Mediator* in Kaapstad berig: "... wy waren ... op den inval gekomen om de Drukkers tegen de Drukkers te stellen ten naasten by op dezelfde wyze dat men zich van die Schorpioen bedient om dezelfs vernynige wonden te genezen."¹⁵⁰

'n Franse joernalis en teaterdirekteur Charles Etienne Boniface (1787-1883) het in 1830 *De Zuid-Afrikaan* in Kaapstad begin uitgee. Dit het mettertyd 'n stem van die

¹⁴⁸ Uittreksel uit een Reisverhaal van een Kaapsch Meisje, naar de Spelonk in het Congo's Gebergte, Het Nederduitsch Zuid-Afrikaansch Tydschrift 1(6), December 1824, pp. 446-452. *Suid-Afrikaanse Biblioteek: Herdrukreeks 9*.

¹⁴⁹ W. de Kock, *A manner of speaking: The origins of the press in South Africa*, pp. 94,14-17.

¹⁵⁰ W. de Kock, *A manner of speaking: The origins of the press in South Africa*, pp. 8,94.

groeïende nasionale bewustheid onder Afrikaners en 'n mondstuk vir Afrikanerboere in die Kaap geword. Daar is byvoorbeeld breedvoerig in *De Zuid-Afrikaan* verslag gedoen oor die aanloop tot en die vrystelling van slawe in 1838. In 1837 het Boniface ook saam met 'n vennoot, Cornelius P. Moll, *De Mediator* (eers genoem *The Moderator*) begin.¹⁵¹

'n Houtdrukkers, wat die Britse Setlaars saam met hulle na Suid-Afrika gebring het, is deur die Kaapse owerheid gekonfiskeer uit vrees dat die openbare mening aan die Oosgrens daarmee verenig kon word. In 1831 het Louis Henri Meurant die pers op 'n veiling gekoop en op 30 Desember 1831 die *Graham's Town Journal* daarmee begin. Dit sou tot in 1840 die enigste koerant buite die Kaapse Skiereiland wees en het as spreekbuis van die blankes aan die Oosgrens gedien. In 1837 het Piet Retief se bekende manifes in dié koerant verskyn. Daar het ook gereeld briewe van Voortrekkers en verslae van smouse en reisigers oor die Voortrekkers se vordering, wense en terugslae daarin verskyn. Dit is juis in die *Graham's Town Journal* dat die eerste beriggewing oor die Slag van Bloedrivier gepubliseer is.¹⁵²

Die eerste koerant in Natal, *De Natalier en Pietermartizburgsche Trouwe Aantekenaar*, is in 1844 ook deur Boniface en Moll begin. Dit moes egter in 1846, na 'n lastersaak teen die koerant, gesluit word. David Dale Buchanan het toe, ook in 1846, *The Natal Witness* begin. Dit was 'n weeklikse en tweetalige koerant tot diens van die gemeenskap en is deur Buchanan as 'n agent vir die moderne beskawing beskou. Hy het geglo dat 'n mens, selfs al woon jy in die middel van die beskawing, sonder 'n koerant net sowel op 'n afgeleë, vergete plek kon woon.¹⁵³

¹⁵¹ A.P. Grové en P.J. Nienaber, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld*, p. 13; H. Giliomee, *Die Afrikaners: 'n Biografie*, pp. 72-74; W. de Kock, *A manner of speaking: The origins of the press in South Africa*, p. 3.

¹⁵² M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 375.

¹⁵³ W. de Kock, *A manner of speaking: The origins of the press in South Africa*, pp. 95, 96.

Het Volksblad, in 1849 in Kaapstad opgerig, het net een jaar lank bestaan. B.J. van de Sandt de Villiers het dit egter in 1856 laat herleef. Die koerant het gestreef na "... samewerking der beide kolonistenrassen ten behoeve van hun Zuid-Afrikaansch vaderland, en van zichzelve als heerschend volk." Baie van die oudste Afrikaanse koerantbydraes het ook in *Het Volksblad* verskyn.¹⁵⁴

Die Afrikaanse Patriot het vir die eerste maal op 15 Januarie 1876 in Kaapland verskyn. Dit was 'n maandblad en die mondstuk van die GRA wat die vorige jaar gestig is. *Die Patriot* het die adres van *De Zuid-Afrikaan* in Kaapstad gebruik en die eerste redakteur, C.P. Hoogenhout, die skuilnaam "Oom Lokomotief". Latere redakteurs sou ook hierdie skuilnaam gebruik. Die koerant wou leiding gee ten op sigte van landsake, geskiedenis, belangrike nuus en die Afrikaanse taal. Dit het selfs markpryse bevat. Intekenaars op die blad het in 'n kort tyd van 50 tot 3 000 gegroei en *Die Patriot* was teen 1880, hoewel dit hewige teenkating gekry het, een van die mees gelese blaaië in Suid-Afrika. Selfs in Transvaal het Nicolaas Smit, een van die generaals met die Slag van Majuba, opgemerk: "Mar een morre toen di pos inkom, kry ek di koerant van di Paarl, en toen ek hom oopbreek, wat moet ek daar lees? Broeders in di Transvaal, nou is di tyd. Langer lydelik verset sou nou wees ydel verset ... Toen seg ek somar dadelik: Kinders, maak skoon julle roers, nou is ons tyd om te gaan skiet." Die koerant het bygedra tot die ontwaking van Afrikanernasionalisme, het die Afrikaner leer lees en gehelp om Afrikaans tot skryftaal te verhef. *Die Patriot* is in 1904 gestaak toe lesersgetalle aansienlik afgeneem het, hoofsaaklik weens redakteur S.J. du Toit se steun aan Rhodes.¹⁵⁵

Die GRA het ook van 1896 tot 1906 'n tydskrif uitgegee om letterkunde te bevorder. *Ons Klyntji* was die eerste Afrikaanse tydskrif. Met die 20ste verjaardag van *Die Patriot* in 1896 is die Eerste Afrikaanse Taalkongres in die Paarlse Stadhuis gehou. Met dié

¹⁵⁴ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 13.

¹⁵⁵ W. de Kock, *A manner of speaking: The origins of the press in South Africa*, pp. 90, 91.

geleentheid is daar besluit om 'n tydskrif uit te gee wat "... 'n blad ver di huisgesin, 'n ware huisvrind ..." moes wees. Die blad sou neutraal staan ten opsigte van politieke vraagstukke en het baie bygedra tot die lees en skryf van Afrikaans. *Ons Klyntji* het gepoog om die Afrikaner te genees van 'n minderwaardigheidsgevoel op taalgebied.¹⁵⁶

Ons Tijdschrift is in 1896 in Kaapstad onder redaksie van onder andere ds. Adriaan Moorrees, professor in die teologie en skrywer van 'n digbundel *Zevenjaartjes* (1908), uitgegee. Moorrees het hom ernstig verset teen die Afrikaanse taalstrewe en het in dié tydskrif leesstof in Nederlands van hoogstaande gehalte as teenvoeter vir Afrikaans probeer bied.¹⁵⁷

Die eerste koerant wat in Transvaal verskyn het, was die *Staats Courant* in Potchefstroom, uitgegee deur Moll vanaf 1857. President M.W. Pretorius het C.P. Moll versoek om sy drukpers van Natal na Potchefstroom te verskuif omdat daar 'n behoefte was aan 'n pers om die Republiek se wette te druk. Die *Staats Courant* het ook ander nuus en advertensies bevat en soms ook 'n artikel of twee. Die Transvaalse regering het later Moll se drukpers gekoop en sedert 1859 was die koerant se naam die *Gouvernements Courant der Zuid-Afrikaansche Republiek*.¹⁵⁸

Die pers is in 1863 na Pretoria verskuif en Moll sou van toe af slegs die drukwerk van die koerant vir die regering behartig en het nie meer van sy eie artikels geplaas nie. In 1864 het Moll sy eie koerant, *De Republikein*, begin. Dit was Pretoria se eerste onafhanklike koerant en was tweetalig.¹⁵⁹

¹⁵⁶ P.J. Nienaber, 'n *Beknopte Geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse Drukpers in Suid-Afrika*, pp. 28-26; M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 26.

¹⁵⁷ A.P. Grové en P.J. Nienaber, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld*, p. 9.

¹⁵⁸ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 5.

¹⁵⁹ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 8.

Daar is egter mettertyd 'n sterk behoefte aan 'n meer patriotiese Transvaalse koerant gevoel. President T.F. Burgers en andere het geld geskenk om 'n koerant te stig. Die redakteurskap is vir J.F. Celliers (genoem Jan Volksstem en vader van die digter Jan F.E. Celliers) aangebied. Hy het sedert 1863 op die redaksie van die Kaapse *Het Volksblad* gedien. Die nuwe koerant, *De Volksstem*, het die eerste maal op 8 Augustus 1873 verskyn. Dié Hollandse koerant het baie inligting oor vroeë Pretoria en Transvaal bevat en het weekliks verskyn. Later is daar selfs 'n aparte uitgawe in Engels gepubliseer. Vir vier jaar lank was Celliers met *De Volksstem* die hoofmeningsvormer in Pretoria. Hy het hom byvoorbeeld sterk teen die anneksasie van Transvaal deur sir Theophilus Shepstone in 1877 uitgespreek.¹⁶⁰ Shepstone het op 21 Oktober 1878 aan sir Bartle Frere, Britse Hoë Kommissaris, geskryf dat die enigste Nederlandse koerant in Pretoria vyandigheid teenoor die Engelse veroorsaak. Hy skryf ook "...it is universally read by the Boers who, being extremely ignorant, are correspondingly credulous and settle any doubtful point by saying: 'Does it not stand so in the Courant?' One Boer told me that his countrymen believed the Volksstem more implicitly than they do the Bible."¹⁶¹

Celliers se uitgesprokenheid in *De Volksstem* was die rede waarom die *Transvaal Argus* en *Commercial Gazette*, wat intussen in Potchefstroom ontstaan het, na Pretoria verskuif is. Dit was die eerste volwaardige Engelse koerante in Pretoria en was uiteraard Britsgesind.¹⁶²

Gedurende die Britse anneksasie van Transvaal en die Eerste Vryheidsoorlog (1877-1881) het die Engelse militêre administrasie begin om 'n koerant in Nederlands, die *Boerenvriend*, te publiseer omdat die Boere nie die Engelse *Transvaal Argus* wou lees nie. Celliers se drukpers is ook gekonfiskeer. Hy het egter 'n ou drukpers gerestoureer en aangehou om *De Volksstem* uit te gee. Met kollekte by twee openbare

¹⁶⁰ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, pp. 8,9,11.

¹⁶¹ Aangehaal deur H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 11.

¹⁶² H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, pp. 8,9,11.

vergaderings het generaal Piet Joubert genoeg geld ingesamel om weer vir Celliers 'n nuwe drukpers te koop. In Desember 1880, met die uitbreek van vyandelikhede, het Celliers in die tronk beland vir 'n aankondiging in sy koerant dat daar 'n groep Transvaalse burgers is wat te kenne gegee het dat hulle nie belasting gaan betaal nie.¹⁶³

Na die oorlog het die *Transvaal Argus* nie weer verskyn nie, maar *De Volksstem* het dadelik weer sy verskyning gemaak. Celliers het twee koerante twee-weekliks, een in Afrikaans en een in Engels gepubliseer. In 1888 het hy die koerant aan die regering verkoop wat dit weer aan W. Jonker verkoop het. Jonker is in 1889 oorlede. Die vakante pos is toe vir dr. Frans Vredenburg, 'n jong Nederlandse immigrant en regsgeleerde, aangebied. Onder sy leiding het *De Volksstem* 'n hoë tegniese en joernalistieke standaard bereik met invloed ver anderkant die Transvaalse grens.¹⁶⁴

Vanaf 9 Oktober 1899 tot 4 Junie 1900, gedurende die Anglo-Boereoorlog, het daar verskeie spesiale uitgawes van *De Volksstem*, wat tweetalig was, verskyn. Na die Britse inname van Pretoria in 1900 is die koerant gestaak. Daar is egter geskiedenis gemaak toe 'n "veldtocht-editie" van *De Volksstem* in die veld by Elandslaagte gedruk is. Gedurende daardie stadium van die oorlog het daar geen koerant in Pretoria bestaan nie en die militêre owerhede het op 26 Junie 1900 *The Pretoria Friend* gepubliseer. Dit was 'n dagbladjie wat vir drie weke bestaan het tot reëlins getref kon word om koerante uit die suide van die land na Pretoria te laat kom.¹⁶⁵

Teen 1903 het Engelenburg genoeg steun gewerf om *De Volkstem* weer uit te gee. Na die oorlog is die naam met een "s" gespel. In hierdie tyd het Gustav Preller by die redaksionele personeel aangesluit. Hy het die koerant as 'n middel beskou waardeur

¹⁶³ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 11.

¹⁶⁴ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 14.

¹⁶⁵ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 29.

hy mense kon bereik en beïnvloed. Gevolglik het hy, deur sy skryfwerk in *De Volkstem*, 'n deurslaggewende rol in die Tweede Taalbeweging gespeel. In 1914 het 'n joernalis van *De Volkstem*, Frederik Rompel, baie oor die Eerste Wêreldoorlog geskryf. Verskeie Pretorianers het sy werk as te pro-Duits beskou en dit het gelei tot 'n opstand waarin die kantore van die koerant in 1915 beskadig is.¹⁶⁶

Figuur 8: Op die foto van die redaksie van *De Volkstem* verskyn v.l.n.r. G.S. Preller, Frederik Rompel, F.V. Engelenburg (redakteur), J.P. la Grange Lombard en Adam Boshoff.

Uit: A.P. Grové en P.J. Nienaber, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld* (Pretoria, 1973), p. 29.

In 1924 het Preller Engelenburg as redakteur van *De Volkstem* opgevolg, maar in 1925 die pos opgegee om redakteur van *Ons Vaderland* te word. Daarna het eers C.S. Coetzee en toe H.C. de Kock hom as redakteurs van *De Volkstem* opgevolg.²²² Met die uitsondering van *De Zuid-Afrikaan*, wat later *Ons Land* geword het (1830-1930) was *De Volkstem* in 1951, met sy laaste verskyning, die oudste nie-Engelstalige koerant in Suid-Afrika.¹⁶⁷

De Pers/The Press, 'n tweetalige weekblad, wat uitgesproke in sy ondersteuning van president Kruger en die Republiek was, het 1889 begin verskyn. Die koerant is deur die konsessiehouer, A.H. Nellmapius, finansiëel ondersteun. Na laasgenoemde se dood is dit deur J.B. Robinson, met Leo Weinthal as redakteur, steeds weekliks uitgegee. Robinson het ook die *Weekly Press* in Pretoria uitgegee. Albei die koerante het net tot en met die uitbreek van die oorlog bestaan.¹⁶⁸

Op 10 Oktober 1888 het *Land en Volk* die eerste maal verskyn. Dit is in Johannesburg en Pretoria versprei en deur J.F. Meyer and Co. gepubliseer. Die snelle

¹⁶⁶ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, pp. 29, 30.

¹⁶⁷ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 30.

¹⁶⁸ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 23.

toename in sirkulasiesyfers van die koerant is toegeskryf aan die gebruik van Afrikaans. In 'n gewilde rubriek, "Swart Piletjies" deur "Apteker" (waarskynlik Eugène N. Marais), is kommentaar, grappe en sarkastiese opmerkings oor die openbare lewe en die regering gemaak. Die naam van die rubriek is later verander na "Gal Piletjies."¹⁶⁹

In 1891 het Marais (toe 19 jaar oud) en J. de Villiers Roos die koerant gekoop en onderneem om Afrikanerbelange te bevorder. Vanaf 1892 was Marais alleen in beheer van *Land en Volk*. In 1892 het hy die eerste van vele lastersake teen hom verloor omdat hy geskryf het wat hy gevoel het reg was en nie gekroom het om bekendes en die regering aan te vat nie.¹⁷⁰

Haakplekke tussen Marais en president Kruger het ook in 1892 sigbaar geraak. Marais is gearresteer en van hoogverraad aangekla, maar onskuldig bevind oor iets wat hy oor Kruger geskryf het. Marais het Kruger ook daarvan beskuldig dat hy voorkeur gee aan Nederlanders as regeringsamptenare en dat hy hom met spekulerende Jode omring en aan hulle konsessies toestaan ten koste van die land. Hy was verder gekant teen die beoogde standbeeld van Kruger waarvoor Samuel Marks £10 000 geskenk het. Hy het gesê die Republiek wil nie beelde hê wat met die wins van drankverkope betaal is nie en het dit die "drankbeeld" genoem. Daardeur het hy op Marks se konsessie by Eerste Fabrieken gesinspeel.¹⁷¹

Marais is met Aletta Beyers getroud. Sy is oorlede met die geboorte van hul eerste kind toe Marais 22 jaar oud was – 'n slag wat hy nooit heeltemal oorkom het nie. Hy was gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) betrokke by 'n ekspedisie om 'n nuwe soort plofstof uit Europa na Suid-Afrika te smokkel. Dit het die land te laat

¹⁶⁹ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 15.

¹⁷⁰ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 18.

¹⁷¹ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, pp. 16, 19.

bereik. Die oorlog was verby en Marais siek aan Malaria toe hy in 1902 in Suid-Afrika aangekom het.¹⁷²

Na die oorlog het Marais vir Gustav Preller oortuig om die redakteurskap van *Land en Volk* oor te neem. Toe *Land en Volk* op 20 September 1902 herverskyn, was dit die eerste Hollandse koerant wat weer na die oorlog uitgegee is. Marais het wel later weer die redakteurskap van die koerant oorgeneem, maar die vuur van sy jongdae was weg. Op aanbeveling van generaal Botha is *Land en Volk* in 1907 verkoop. Marais het op die agtergrond geskuif en homself op die letterkunde toegespits.¹⁷³

In April 1903 het die maandblad, *De Goede Hoop*, onder redaksie van J.H.H. de Waal in Kaapstad verskyn. Hy het 'n behoefte aan Afrikaanse leesstof vir jongmense geïdentifiseer. Dit is gunstig ontvang, selfs in die Transvaal en die Vrystaat. De Waal het ook gereeld bydraes vir die blad in Afrikaans ontvang en geplaas.¹⁷⁴

In 1904 het Hendrik de Graaf die *Het Westen*-Drukkery in Potchefstroom begin wat die *Het Westen* uitgegee het. Die koerant wou die deur oorlog verarmde en ontredderde Afrikaners tot politieke aktiwiteit en nasionale bewussyn aanspoor. Vanaf 1914 het dié koerant 'n mondstuk vir die Nasionale Party in Transvaal geword. De Graaf het ook van Mei 1913 tot April 1914 'n tydskrif met die naam *Werda* uitgegee.¹⁷⁵

Harm Oost het na die Anglo-Boereoorlog vir *De Volkstem* in Pretoria gewerk en in 1907 die redakteur geword van *De Boer*, 'n bylaag tot *De Volkstem*. *De Boer*, die eerste geïllustreerde Hollandse koerant in Suid-Afrika, het 'n rigting ingeslaan wat kort daarna as die Hertzogbeleid bekend geword het terwyl *De Volkstem* 'n erkende

¹⁷² H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, pp. 19,20.

¹⁷³ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, pp. 20,21.

¹⁷⁴ J.H.H. de Waal, *Versamelde werke I*, pp. 134,136.

¹⁷⁵ P.J.Nienaber, *'n Beknopte Geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse Drukkers in Suid-Afrika*, pp. 117,118.

Botha mondstuk was. Teen die einde van 1911 is Oost aangesê om te bedank by *De Boer* of sy beleid te verander. As gevolg hiervan het Oost in 1912 *De Week* begin. Dit is deur Dirk Verbeek en Seuns se Atlas Printing Works in hul agterplaas in Bloedstraat, Pretoria, gedruk. Na 'n finansiële dood in 1913 het vriende van Oost sy koerant gehelp en in dieselfde week as die afsterwe van *De Week*, is *Het Volk* gebore. Dit is in 1914 deur 'n bevel van generaal Botha se regering stopgesit. Tydens die Rebelle het Oost by generaal De Wet se kommando aangesluit en moes hy uiteindelik ook tronkstraf uitdien.¹⁷⁶

Die eerste Afrikaanse weekblad in die Noorde was *Die Brandwag* wat van 1910 tot 1922 verskyn het ('n tweede tydskrif met die titel *Die Nuwe Brandwag* is later uitgegee). *Die Brandwag* is deur W.M.R. (Morti) Malherbe en Gustav Preller opgerig. Malherbe was van 1910 tot 1919 die redakteur. Hy het 'n doktorsgraad in die regte aan die Universiteit van Utrecht behaal en het in 1921 die eerste professor in Romeins-Hollandse Reg aan die Universiteit van Stellenbosch geword. *Die Brandwag* het die ontwaking van Afrikaans as jong taal weerspieël en blyk ook die eerste tydskrif in Suid-Afrika te wees wat leesstof vir jong kinders in Afrikaans gebied het.¹⁷⁷

Figuur 9: Izak van Heerden, sekretaris van die A.T.G. en sy vrou, Tannie van *Die Brandwag*, wat hoofsaaklik vir kinders in die tydskrif geskryf het.

Uit: A.P. Grové en P.J. Nienaber, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld* (Pretoria, 1973), p. 35.

In 1914 het die Afrikaanse Taalvereniging wat in 1906 in Kaapland gestig is, 'n mondstuk gekry. Dié tydskrif, *Ons Moedertaal*, is gewy aan die bevordering van die

¹⁷⁶ P.J. Nienaber, 'n *Beknopte Geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse Drukkers in Suid-Afrika*, pp. 120,121; H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 32.

¹⁷⁷ J.C. Steyn, *Die 100 jaar van MER*, p. 124; M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kultuur Almanak*, p. 43.

Afrikaanse taal en kultuur. Dit het agt afleverings beleef en is vanaf 1915 deur die Nasionale Pers uitgegee.¹⁷⁸

De Nationale Pers, Bpk. is in 1915 in Kaapstad gestig en het op 26 Julie 1915 het *De Burger*, 'n dagblad van tien bladsye onder redaksie van D.F. Malan, begin uitgee. Hierdie Afrikaanse koerant is gestig om aan die Nasionaalvoelende Afrikaners in die Kaapprovinsie se behoefte aan 'n koerant, wat hul gevoelens tydens die Eerste Wêreldoorlog kon vertolk, te voldoen. Volgens Schalk Pienaar is die koerant aan die begin beskryf as “Een Hollands Dagblad, met een demokratiese, kristelik-nasionale strekking, onafhankelik van Regerings- of Partijbeheer,” hoewel dit van die begin af die mondstuk van die NP in Kaapland was. *Die Burger* het ook na Pienaar se mening mettertyd 'n draer van 'n hoë joernalistieke tradisie in die Afrikanersamelewing geword.¹⁷⁹

Toe die Nasionale Pers op 20 Mei 1916 *Die Huisgenoot* begin uitgee, het *Ons Moedertaal* met die nuwe tydskrif saamgesmelt. Vanaf 23 November 1923 was *Die Huisgenoot* nie meer 'n maandblad nie, maar 'n geïllustreerde weekblad.²³⁸ Volgens die Nasionale Pers het *Die Huisgenoot* 'n belangrike rol gespeel in die ontwikkeling van die Afrikaanse kultuur en letterkunde en het baie daartoe bygedra om die Afrikaner te leer lees.¹⁸⁰

Dit is moontlik dat tydskrifte soos *Die Brandwag* en *Die Huisgenoot* die weg vir *Die Boerevrou* voorberei het deur 'n klimaat en ingesteldheid van lees in die algemeen en tydskriflees te skep.

¹⁷⁸ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kulturelmanak*, p. 207.

¹⁷⁹ P.J. Nienaber, 'n *Beknopte Geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse Drukkers in Suid-Afrika*, p. 119; S. Pienaar, *Getuie van groot tye*, p. 128.

¹⁸⁰ M.J. Swart (red.), *Afrikaanse kulturelmanak*, p. 151.

Figuur 10: Die eerste uitgawe van *Die Huisgenoot*.

Uit: A.P. Grové en P.J. Nienaber, *Die Afrikaanse letterkunde in beeld* (Pretoria, 1973), p. 36.

Die Noordelike Drukkersmaatskappy is in 1915 in Pretoria gestig en het in dieselfde jaar die Atlas Printing Works oorgeneem. Die maatskappy het op 10 September 1915 begin om 'n nuwe weekblad, *Ons Vaderland*, te publiseer. *De Transvaler*, 'n Johannesburgse blad, is by *Ons Vaderland* ingelyf en die redakteurskap is vir Oost aangebied nadat hy uit die tronk vrygelaat is. Vanaf 1923 het dit twee maal per week verskyn. Gustav Preller het in 1925 by die koerant aangesluit. In 1929 het dit 'n dagblad geword met 'n voorsprong bo die ander koerante omdat daar 'n radio-ontvangstoestel in die agterplaas van die koerant se kantore was – die eerste radio-nuusdiens in Suid-Afrika. *Ons Vaderland* het in 1930 weer twee maal per week begin verskyn. Toe die Noordelike Drukkersmaatskappy in 1932 oorgeneem is in die Afrikaanse Pers Beperk, is die naam van die koerant verander na *Die Vaderland*. Op 2 Julie 1936 het die koerant se kantore na Johannesburg verskuif en het dit weer 'n dagblad geword.¹⁸¹

Die pro-Britse *Bloemfontein Post* het omstreeks 1916 verdwyn. In hierdie stadium was *De Vriend des Volks* Bloemfontein se enigste Nederlandstalige koerant, maar as susterskoerant van *The Friend* en ondersteuner van Botha se beleid, het dit heelwat simpatie verloor nadat die Vrystaat op groot skaal na die Nasionale Party oorgeslaan het. *De Vriend des Volks* is teen die einde van 1926 gestaak.¹⁸²

¹⁸¹ H.P.H. Behrens, *The Pretoria press story*, p. 32.

¹⁸² K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van 'n stad 1846-1946*, p. 239.

De Graaf het in 1916 *Het Volksblad* in Bloemfontein met H.G. Viljoen as redakteur, begin, ook as ondersteuner van die Nasionale Party. Viljoen het met sy artikels en resensies doelbewus die kultuursaak van die Afrikaner gedien. In 1917 het De Graaf sy Bloemfonteinse drukkerij en koerant vir £15 000 aan die Nasionale Pers in Kaapstad verkoop.¹⁸³

Die eerste uitgawe van *Die Landbouweekblad* het op 21 Mei 1919 verskyn. Die Nasionale Pers het dié tydskrif, wat ten volle aan die landbou gewy is, begin in 'n tyd toe die Suid-Afrikaanse boer as gevolg van droogte op sy knieë was. Hoewel die fokus op die landbou was, het *Die Landbouweekblad* wel gepoog om leesstof aan 'n wye spektrum lesers van albei geslagte en verskillende ouderdomme op die platteland sowel as in die stedelike gebiede te voorsien. Daar is deur hierdie soort publikasies gepoog om lesers op te hef en onkunde te bestry, ook omdat die Carnegie-verslagop die gevare van isolasie klem gelê het.¹⁸⁴

Die geskiedenis van die Afrikaanse pers blyk een van baie probeerslae en mislukkinge te wees. Bestendigheid en 'n veilige voortbestaan sou eers heelwat later 'n kenmerk en voorreg van Afrikaanse tydskrifte en koerante word. Meer as 20 Hollands-Afrikaanse tydskrifte en koerante het tot en met 1919 gekom en gegaan. Daar was dus ruimte vir 'n tydskrif uitsluitlik gewy aan die belange van die Afrikanervrou teen 1919 en *Die Boerevrou* sou nie inhoudelik met enige van die bestaande publikasies oorleuel nie.

¹⁸³ K. Schoeman, *Bloemfontein: Die ontstaan van 'n stad 1846-1946*, p. 240; P.J. Nienaber, 'n *Beknopte Geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse Drukkers in Suid-Afrika*, p. 118.

¹⁸⁴ W. Beinart, *Twentieth century South Africa*, p. 121.